

PROJEVY FAŠISACE V ČESKÝCH ZEMÍCH ZA TZV. II. REPUBLIKY

Pavel Mates

Při objasňování příčin, obsahu i forem fašisačních opatření tzv. II. republiky, je třeba se vrátit do počátku 30. let, kdy v období velké hospodářské krize začaly postupně vládnoucí politické a hospodářské špičky uplatňovat sérii reakčních opatření, jimiž hodlaly upevnit svoje panství.¹ Zároveň byly formulovány i návrhy na některé reformy politického i ekonomického života, zjevně inspirované vzory fašistických států. Mezi jinými to byly projekty tzv. hospodářské komory, reprezentující stavovské zastoupení, doporučení směřující k posílení moci prezidenta a oslabení parlamentu, na změny volebních předpisů, jenž by umožnily snadnější pronikání fašistických sil do zastupitelských sborů, vytváření pracovních táborů pro nezaměstnané, registraci stran, které měla ministerstvu vnitra umožnit zakázky činnosti KSČ a další postupy.

K jejich přijetí nedošlo z několika důvodů. Vláda byla nucena brát ohledy na demokratické veřejné mínění, důležitou roli hrála silná, masová komunistická strana, která se důsledně stavěla za obranu buržoazně demokratických práv. Fašistický režim se nemohl prosadit i z jiného důvodu. Z hlediska politického netvořila vládnoucí třída jednotnou sílu. Vedle reakčních proudů působila i vlivná skupina orientovaná ve směru liberálně demokratickém, opírající svoje pozice o buržoazní parlamentarismus. Tento směr odmítal fašismus z důvodů ideových, národnostních i politických. Jeho zastánci si byli zároveň vědomi, že fašismus by znamenal likvidaci nejen jejich mocenských, ale i ekonomických pozic. Přesto však nedokázali, až na malé výjimky, v rozhodujících chvílích vytvořit jednotnou lidovou frontu, která by byla jedinou účinnou zbraní na obranu demokracie a naší samostatnosti.

Přijetím mnichovského diktátu² utrpělo Československo ohromné ztráty materiální. Celkově to bylo přes 41 tisíc km² území a kolem 4,8 miliónů obyvatel. Republika přišla o 97 % těžby hnědého a 55 % černého uhlí, o takřka celou výrobu porcelánu, 89 % keramického průmyslu apod. Významně bylo postiženo též zemědělství, kde bylo ztraceno kolem třetiny osevních ploch a stejné množství potravinářských závodů. Německu a Maďarsku jsme museli odevzdat 1300 lokomotiv a 34 tisíc železničních vagonů, což zkomplikovalo situaci v dopravě, silně narušené úmyslným přesekáním tratí při vytýčování nových hranic.³ Z Československa se stalo z hlediska strategického i hospodářského bezbranné torzo, vydané na milost Německu, které dlouho po Mnichovu připravilo plány na úplnou likvidaci republiky.⁴

Když v oblasti vnitropolitické došlo k zhroucení stávajícího politického systému, obyvatelstvo propadlo pocitu bezvýchodnosti a beznaděje. A právě této situace využily reakční síly k prosazení přeměn, o něž usilovaly už v předchozích letech a které můžeme

označit jako úplné odbourání buržoazně demokratických svobod a nastolení fašisujícího režimu.⁵

A) Zásahy do systému politických stran

Brzy po Mnichovu se začalo ozývat volání po úplné reorganizaci stranického systému. Zvláště iniciativní byli agrárníci, kteří usilovali o úplné spojení všech stran, samozřejmě pod svým vedením. Již na zasedání předsednictva strany, krajských důvěrníků a členů parlamentních klubů dne 3. října, bylo přijato prohlášení vyzývající k jednotě. Záhy na to otevřeně vyhlásili požadavek podstatného omezení počtu stran a zbylé se měly organizovat podle stavovského systému, v duchu ideologie italského fašismu.⁶

Ani reformistické strany nebyly proti. "Sjednocení stran by nebylo tak těžké" konstatoval dne 16. října v Právu lidu J. Stivín a v témže čísle napsal A. Srba otevřeně "Nové úkoly státu ovšem vyžadují zjednodušení politických poměrů." Rovněž národní socialisté psali na stránkách Českého Slova proti většímu počtu stran a o nutnosti celkového přebudování stranického systému, třebaže neměli v této otázce jednotný názor.

V podobném duchu se vyjadřoval i tzv. nezávislý tisk, jakým byla např. Peroutkova Přítomnost či legionářské Národní osvobození, kde byly publikovány kritické komentáře na adresu příliš velkého počtu politických stran tříštících tolik potřebnou jednotu národa.⁷

Jinak se k této otázce vyslovila KSČ. Správně označila propagandu proti politickým stranám za součást tlaku reakčních sil. V třídní společnosti, psalo Rudé právo dne 9. října, spočívá politický život demokratické republiky na politických stranách. Kdo volá po zrušení stran, volá po zrušení demokracie. Sama se přitom stavěla všemi prostředky, které jí dosud zbývaly, na ochranu demokratických institucí. V tom smyslu vyznělo i jednání ústředního výboru dne 4. října a dopis, kterým se o čtyři dny později obrátilo vedení ke všem členům strany. Za důležitý předpoklad k uskutečnění těchto cílů označil Kl. Gottwald jednotnou frontu všech pokrokových sil.⁸

Komunisté byli rovněž pro sjednocení, ovšem se socialistickými stranami. "Cesta k novým poměrům je v sjednocení dělnického tábora," napsalo ještě před zákazem vycházení v posledním vydání Rudé právo. V tomto směru zahájili proto komunisté jednání se sociálními demokraty a národními socialisty, ale jejich předáci návrh odmítli.

Zároveň se začaly stupňovat protikomunistické výpady. Vedle domácí reakce naléhalo na likvidaci KSČ i Německo, jehož představitelé označovali tento krok za jeden z předpokladů normalizace vzájemných vztahů. Vláda se nejprve obrátila na vedení strany s návrhem, aby se sama dobrovolně rozpustila. Byla však samozřejmě odmítnuta, a tak dne 20. října zastavilo ministerstvo vnitra její činnost. Výměr vydaný podle § 28 odst. 2 zákona č. 134/1867 ř. z. o právu spolčovacím a čl. 2, 3 zákona č. 125/1927 o organizaci politické zprávy byl odůvodněn tím, že prý další činnost KSČ ohrožující státní formu, by byla státně nebezpečná. Zároveň byly zastaveny i její tiskové orgány. Pravice tento krok uvítala a vyslovila přesvědčení, že to přispěje k uklidnění života. Třebaže KSČ nebyla ještě zakázána, a její zástupci si podrželi mandáty ve všech zastupitelských

sborech, bezpečnostní orgány dostaly pokyn co nejprísněji sledovat jakoukoli její aktivitu, a popřípadě proti ní okamžitě zakročit.⁹

Ostatní politické strany mezitím zahájily kroky k přestavbě politického života. Zdánlivě nejjednodušší situaci měla sociální demokracie. Když neuspěla ve svých pokusech o spojení s národními socialisty, rozhodla se pro samostatný postup. Dne 25. října se sešel ústřední výbor, který po obsáhlé debatě schválil návrh na utvoření jednotné strany pracujícího lidu a pověřil předsedu A. Hampla dalším jednáním. Dne 28. října vyšlo v Právu lidu svolání, jímž se oznamovalo, že došlo k utvoření Národní strany pracujícího lidu (později přezvané na Národní stranu práce, NSP). Její zakladatelé tvrdili, že vyhovují touze po ustavení nových politických forem a zároveň vytvářejí záruky demokracie, protože existence této strany měla zajistit kontrolu vlády. Členy NSP se stali hlavně sociálně demokratičtí dělníci, kteří v ní mylně spatřovali sílu, jež by mohla zabránit fašismu. Ve skutečnosti se však stala útočištěm funkcionářů, připravených k ústupkům. Této skutečnosti si byla dobře vědoma KSČ, ale přesto rozhodla, že do ní její členové jako jednotlivci vstoupí, aby mohli využít všechny prostředky legálního působení na masu.¹⁰

Dne 11. prosince se sešel ustavující sjezd NSP a přijal program. Hovořilo se v něm o potřebě ochrany demokracie, o lásce k národu a zajištění sociální spravedlnosti. K tomu účelu se doporučovala některá regulativní opatření v oblasti hospodářské, která ovšem nepřekračovala horizont reformismu. Vláda měla být nestranná, navrhovalo se zrušení vázaných kandidátek, ale ponechání poměrného zastoupení. V zahraničně politické části byl vysloven požadavek neutrality a dobrého sousedství. Program neobsahoval nejmenší kritiku dané situace, ani jednou se v něm neobjevilo, že by NSP byla stranou socialistickou. Její vedení se rozhodlo pro taktiku jakési loajální opozice a doufalo, že se mu podaří přežít.¹¹

Složitější byl průběh koncentračního procesu v tzv. občanském táboře. Nejsnadnější situace byla v republikánské straně, která byla ostatně hlavním činitelem celé akce. Na stránkách jejího tisku se objevily články žádající tzv. autoritativní demokracii, která předpokládala mimo jiné i vybudování stranického systému složeného z daleko menšího počtu stran než dosud. Občanské strany se musí soustředit v jedné, velké národní straně, napsal dne 22. října R. Halík ve Venkově. Půjde o stranu nesocialistickou, protože socialismus je překonán. Nacionalismus se měl stát východiskem programu agrární strany, která se již předem považovala za vládní stranu.¹²

Na rozdíl od agrární strany v Národním sjednocení vznikly komplikace. Oficiálně bylo až horlivě pro urychlenou rekonstrukci a spojení státoporných sil ve velké národní straně. Ostře napadalo živnostníky a Šrámka za "zatvrzele dogmatickou víru" v zachování samostatnosti a vyslovovalo politování nad pomalým průběhem organizačních příprav. Ve dnech 26. října a 2. listopadu se jeho předsednictvo usneslo na prohlášení kritizující nadměrný počet stran a konstatovalo, že k zajištění demokracie budou stačit strany dvě. Národní sjednocení se přirozeně přihlásilo do té, která měla vyjadřovat národní jednotu a řídit politiku státu.¹³

S tím však nesouhlasili L. Rašín a V. Klíma, kteří se ostatně už v předcházejících měsících postavili proti politice vedení svojí strany. Negativní postoj vyjádřili tím, že do nové strany odmítli vstoupit, v čemž je následovaly malé skupinky jejích stoupenců.¹⁴

K taktizování se uchýlili i živnostníci. Samozřejmě, že neproklamovali snahu připojit se k socialistům, ale naznačili možnost vytvoření jakési strany středu společně s lidovci, nebo zachování samostatnosti.

Ve skutečnosti živnostníci blufovali a snažili se získat předem co nejvíce výhod. Dne 8.-10. listopadu vedení konalo sérii porad, které vyvrcholily pověřením tříčlenného výboru, aby projednal zjednodušení politických poměrů. Dne 16. listopadu se pak říšské předsednictvo usneslo, že živnostenská strana vstoupí do národní jednoty, což o týden později potvrdil i výkonný výbor.¹⁵

Ostré boje probíhaly v lidové straně. Ta zpočátku prohlásila za nezbytné zachování samostatné katolické či křesťansko-lidové strany středu, jako nutný předpoklad zajištění demokracie.¹⁶ Tento postoj byl ovlivněn řadou okolností. Mezi jinými to byla nechuť ke spojení s agrárníky, s nimiž léta soupeřili o hlasy venkova, ale i osobní avrže Šrámka vůči Beranovi. Proti tomu se však postavil předseda zemského výboru v Čechách B. Stašek a dožadoval se sloučení a dokonce měl výhrady i proti existenci NSP. V prvních listopadových týdnech došlo k sérii jednání a vzájemných střetů a ještě po zasedání předsednictva strany dne 16. listopadu se zdálo, že zvítězí Šrámkův směr. Příštího dne se však sešlo české zemské vedení, kde po referátu Staška bylo přijato rozhodnutí o vstupu do národní jednoty, o čemž se moravské křídlo dovědělo až z rozhlasových zpráv. Nejprve sice chtělo trvat na samostatnosti, ale Šrámek si rychle uvědomil, že by mohl dopadnout jako političtí katolíci v Německu, a tak dne 19. listopadu přišli jeho zástupci k Beranovi a podřídili se.¹⁷

Ještě složitější cestou do národní jednoty prošli národní socialisté. V jejich vedení postupně vykryštovaly tři směry: první stál za spojením se sociální demokracií, druhý byl pro zachování samostatnosti, třetí usiloval o sloučení s pravicí. Už dne 14. října byl na jednání předsednictva kritizován projekt sjednocení se sociálními demokratty a v této fázi se zdálo, že převahu nabyла skupina prosazující zachování samostatnosti. Konečné rozhodnutí mělo padnout na zasedání ústředního výkonného výboru dne 31. října, ale opět se k němu nedospělo. Odstoupilo zde ovšem předsednictvo, které bylo nahrazeno čtyřčlenným direktoriem a to se v příštích dnech snažilo jednat na všechny strany, ale bez výsledku. Ve snaze předejít hrozícímu rozštěpení, byla na 8. listopad svolána porada důvěrníků strany, jejího vedení a obou parlamentních klubů, kde bylo přijato jakési kompromisní rozhodnutí: nedojde ke spojení napravo ani nalevo a strana se přetvoří v Hnutí národní spolupráce a obrody, jakožto základna sil, zaměřených k prosazování národní soudržnosti. Podtrhován byl apolitický charakter Hnutí, jeho úsilí o sladění zájmů zaměstnavatelů a zaměstnanců, nastolení sociálního smíru v zájmu rozvoje národa.¹⁸

Jenže tím nebyla záležitost odbyta. Na nějakém hnutí střetu, které by stálo mezi ním a NPS neměl Beran nejmenší zájem. Navíc předáci národně socialistické strany ani nechtěli jít do opozice, kterou neuměli dělat. A tak už za čtyři dny kapitulovali a vstoupili do národní jednoty. Tento krok odůvodňovali příkazy vlastenectví, snahou o zajištění demokracie, zájmů národa a podobnými frázemi. Svoje rozhodnutí učinili v rozporu s míněním mnoha místních organizací, které s ním projevíly nesouhlas, mimo jiné tím, že odmítly předat národní jednotě svoje finanční příspěvky. Navíc nepočtená, ale vlivná skupina činitelů hlasovala proti spojení a část z nich vstoupila do NPS.¹⁹

Nadšeně se k myšlence koncentrace přihlásila Stříbrného Národní liga, jejíž vůdce cítil šanci dostat se do čela politického života. Avšak ani jemu se nepodařilo převést celé,

ostatně málo početné, hnutí do národní jednoty. Proti se postavilo křídlo ing. F. Schwarze, které zastávalo nacionalistický program a nehodlalo se připojit k linii podřízení Německu. Vzniklý konflikt vyřešil Stříbrný svérázně: tuto skupinu nechal ze strany vyloučit a sám se pověřil vedením.²⁰

Do národní jednoty vstupovaly i méně významné strany, pouze Národní obec fašistická se definitivně nerozhodla. Její vůdce R. Gajda, proslulý množstvím skandálů z let předmnichovské republiky se domníval, že v nastalé situaci se už konečně bude moci vyšvihnout na nejvyšší místa. Stranu rychle reorganizoval na Národní tábor Československý a pod hesly, která byla směsicí sociální demagogie, nacionalismu a antisemitismu, se pokoušel rozšířit počet stoupenců. Mnoho jich sice nezískal, ale to mu nijak nebránilo, aby si nedělal ambice na ministerské křeslo, jímž podmiňoval přistoupení k národní jednotě. Nakonec do ní vstoupil i bez něho, protože si uvědomil, že jinak nemá pražádnou šanci.²¹

Dne 18. listopadu bylo oficiálně oznámeno vytvoření Strany národní jednoty (SNJ).²² V svolání, otištěném v hlavních denících stran, jež ji utvořily, se slibovalo všechno: demokracie i vláda pevné ruky, svobodné podnikání a současně jeho regulace, řešení národnostní otázky i židovského problému, očista veřejného života od nespolehlivých živlů atd.²³ Dne 7. prosince se sešla ustavující schůze ústředního přípravného výboru SNJ, jehož předsedou se stal R. Beran, fakticky ho však řídil dr. J. Černý. Jak dosvědčovaly policejní relace, nepřestaly mezi vedoucími funkcionáři soustavné spory, boje o pozice a snaha prosadit svoje zájmy, takže "stranický boj", "bratrovražedné zápasy politických stran" a jiné jevy, tak vehementně odsuzované, zůstaly zachovány a dostaly jen novou formu a firmu.²⁴

Po bezohledném nátlaku německého vyslanectví v Praze a na přímý zásah z Berlína se vláda dne 28. ledna 1939 usnesla uznat zřízení zemské zahraniční organizace NSDAP na našem území. Výslovně se přitom stanovilo, že měla mít statut zvláštní organizace, jejímž účelem je širší účast na veřejném životě, než mají spolky. Její činnost se fakticky zcela vymykala kompetenci našich orgánů, protože byla řízena z Berlína, prostřednictvím německé ambasády.²⁵

Zmíněná opatření se děla vesměs faktickou cestou, protože neexistovala norma upravující postavení politických stran.²⁶ Proto byl vyvíjen nátlak na přijetí předpisu, podle něhož by bylo možno rozpustit KSČ. Tento požadavek začala reakce zvláště intenzivně prosazovat od počátku listopadu. Dne 23. prosince bylo přijato vládní nařízení č. 355/1938 Sb. o politických stranách, které právně potvrdilo snahy zavést u nás totalitární režim.²⁷

Nové strany mohly být povolovány jen vládou, a to na základě její volné úvahy. Žádost se podávala u ministerstva vnitra. Politická strana měla sice výslovně charakter právnické osoby (§ 3), ale nebylo definováno, co je třeba za politickou stranu považovat. Platilo pouze negativně, že nepodléhá předpisům spolkového práva (§ 5). V jejich rámci mohli být organizováni jen naši občané, starší 21 let. Činnost směla vyvíjet v mezích právních předpisů, svého programu a organizačního řádu, k jejichž změně potřebovala souhlas ministerstva vnitra (§ 7). Pokud by vláda uznala, že činnost strany ohrožuje veřejný zájem, mohla ji rozpustit. S jejím majetkem se potom nakládalo podle III. části zákona č. 201/1933 o zákazu činnosti a zastavování politických stran, tj. po vyrovnání

dluhů připadlo čisté jmění státu. Neplnění stanovených povinností či porušení zákazů se stíhalo pokutou až do 50 tisíc korun, resp. vězením do 6 měsíců.²⁸

Nařízení, vřele uvítané tiskem SNJ, mělo za svůj hlavní cíl zlikvidovat existenci KSČ. Vláda dlouho neváhala a dne 28. prosince byla v Ústředním listě otištěna vyhláška č.298, oznamující rozpuštění komunistické strany, jejíž existence prý ohrožovala veřejný zájem. Současně došlo i k rozpuštění všech jejích spolků, organizací, sdružení atp. Nadšené komentáře k tomu otiskly nejen např. Národní listy a Venkov, či stále více do prava se orientující Moderní stát, ale dokonce i tisk NSP, která doufala, že jí budou přiděleny některé mandáty po komunistických členech zastupitelských sborů, kteří je ztráceli.²⁹

Vládě však vznikla překážka, s níž nepočítala. Nařízení č. 355 Sb. platilo totiž pouze pro české země, jenže KSČ byla stranou celostátní a jak konstatovali její zástupci v řízení před mandátovým senátem Nejvyššího správního soudu, nebylo možno rozpustit ji i na Slovensku. V podobném smyslu vyzněla i stížnost Kl. Gottwalda vládě, že tvrzení že KSČ by ohrožovala veřejný zájem, neodpovídalo naprosto pravdě.³⁰

Obejít fakt omezeného rozsahu působnosti nařízení vláda nemohla, proto vyšla dne 13. ledna 1939 novela vládního nařízení č. 4 Sb. I.³¹, podle jehož čl. I. se platnost nařízení rozšiřovala na území celého státu. Navíc se stanovila jeho zpětná působnost (čl. II). Neslýchanost tohoto zákroku vzbudila dokonce kritickou odezvu i u NSP, která se ostatně sama cítila ohrožena kampaní, žádající její zrušení.³²

Proti KSČ byla okamžitě zahájena ostrá perzekuce. Už 28. prosince provedla policie domovní prohlídky u jejích vedoucích funkcionářů. Ty ovšem ukázaly, že strana byla dobře připravena, protože jejich výsledek byl nadmíru hubený. Malý efekt měly i vyhlášky pražského a brněnského policejního ředitelství, jimiž se zabavoval její majetek, protože ten byl většinou bezpečně ukryt. Útoky fašisujících sil proti komunistické straně, která přešla do ilegality nepřestaly ani potom. Ve dnech 13. a 14. února byla provedena rozsáhlá razie u dvou tisíc funkcionářů KSČ, s cílem rozbít tvořící se podzemní síť. Její efekt byl nepatrný a policejní relace konstatovaly, že byly nalezeny bezvýznamné materiály a dovozovaly, že komunisté se organizují pod "nezávadnými" hlavičkami, ale jakými, se policii zjistit nepodařilo.³³

Zároveň probíhala kampaň proti NSP, která svoji existenci bránila především argumenty o potřebě zajištění demokracie, jejímž předpokladem byly podle ní dvě strany. Popírala přitom, že by snad byla stranou socialistickou, či dokonce marxistickou, a zřekala se kontinuity se sociální demokracií. To však vůdcům SNJ nestačilo, protože jejich cílem bylo zavedení režimu jediné totalitární strany. Bylo jen otázkou času, kdy vláda použije svého práva, která si dala v § 8 vládního nařízení č. 355/1938 Sb. a NSP rozpustí. "Zachránil" ji 15. březen, po něm následovala likvidace všech českých stran.³⁴

Během října a listopadu došlo k zastavení činnosti řady demokratických spolků (např. Solidarita, Liga pro lidská práva, Dělnická stráž). V zápětí po rozpuštění KSČ zastavilo policejní ředitelství v Praze ve smyslu § 11 odst. 1 nařízení č. 355/1938 Sb., který se odvolával na III. část a § 20 zákona č. 201/1933 Sb., činnost 20 spolků, spjatých s komunistickou stranou, přičemž bylo výslovně uvedeno, že dojde k jejich rozpuštění, což bylo provedeno v nejbližších týdnech.³⁵

Dne 25. ledna 1939 začala vláda jednat o změně předpisů spolkového práva, která měla omezit počet spolků a zabránit jejich zřizování. Slovenská vláda se však postavila proti. Ne, že by takový zásah nechtěla, ale požadovala samostatný režim. Proto došlo k

přijetí vládního nařízení č. 13. Sb. II. až 27. ledna, jehož působnost byla omezena jen na české země. Jím se rušila ustanovení § 29-35 zákona č. 134/1867 ř. z. o právu spolkovacím, které upravovaly režim politických spolků. Podle čl. II. citovaného vl. nař. všechny politické spolky zanikaly a další nebylo možno napříště zřizovat (čl. III.). Zvýšeny byly sankce za porušení spolkových předpisů (trest činil až 50 tisíc korun, resp. 6 měsíců vězení); stíháno mohlo být každé sdružování přesahující obvyklý společenský styk, pokud se dělo v rozporu s platnými předpisy. V kterém okamžiku takový stav nastal, bylo ovšem na policejních orgánech, jenž rozhodovaly podle svojí úvahy, což přirozeně hrozilo zavedením naprosté libovůle.

Téhož dne bylo přijato vládní nařízení č. 30 Sb. I. o vytvoření zvláštních sdružení, nepodléhajících platným předpisům o sdružování a o dozoru na ně. Podle něj bylo možno vytvářet organizace, jež neměnily povahu spolků, náboženských sdružení či forem spadajících pod předpisy obchodního práva. O povolení rozhodovalo podle volné úvahy ministerstvo vnitra, které mělo možnost je dočasně zastavit i rozpustit (§ 1,4). Jinak se úprava blížila režimu politických stran: sdružení měla povahu právnické osoby, byla povinna vyvíjet činnost v mezích obecných předpisů a svých vnitřních norem stejné byly i sankce (§ 5).³⁶

Vláda tím dosáhla svého cíle: mít pod kontrolou všechny formy organizování politického života. Ani to však nepovažoval R. Beran za dostačující, protože tu byly nepolitické spolky, fungující podle starších norem. Jejich existence příliš připomínala buržoazně demokratický režim a navíc policejní orgány dobře věděly, že se v řadě z nich pod "nezávadnou firmou" scházeli komunisté. Byly tu i další důvody, pro které vyzval 8. února R. Beran ministra vnitra O. Fischera, aby na základě chystaného návrhu vládního nařízení předem rozpustil řadu spolků, které podle něj neměly smysl. Počátkem března byla skutečně vypracována osnova novely spolkového zákona, která dávala právo povolovat i zakazovat spolky zemskému úřadu. Všechny spolky se měly ohlásit a oznámit, zda hodlají vyvíjet nadále činnost a pokud to neučinily, byly rozpouštěny.³⁷ Schválit tento předpis do březnových událostí však vláda nestačila.

Dosavadní systém stran podlehl tedy úplné destrukci, a liberální režim "volné hry" politických sil byl nahrazen totalitním systémem. Reakci se konečně podařilo to, o co delší čas usilovala, totiž zlikvidovat existenci KSČ. K tomu, aby zabránila jejímu působení, však dosti sil nikdy neměla.

Zároveň se rozpadla i legální základna politické činnosti liberálně orientované části buržoazie, jejíž někteří představitelé odešli do zahraničí, další se stáhli do ústraní, čímž projevili nesouhlas s fašisací. Ucelený, pozitivní program však národu, který v drtivé většině stále byl proti vládě v opozici, však formulovat nedokázali.

B) Ústřední orgány státní moci

Soustava vrcholných orgánů zůstala po celou dobu existence tzv. II. republiky formálně zachována v podobě, v jaké ji stanovila ústava z roku 1920. Ve skutečnosti se výrazně změnilo jak jejich složení, tak i pravomoci a vzájemné vztahy mezi nimi.

V první řadě byly neobyčejně zúženy pravomoci parlamentu.³⁸ Jak známo, nebyl po celou dobu zářijové krize svoláván. Veškerá rozhodnutí činila vláda, později též Stálý výbor, zatímco zasedání Národního shromáždění bylo pod nejrůznějšími záminkami odložováno. Nejdříve totiž musela být připravena řada reakčních opatření, na jejichž veřejném projednávání na půdě parlamentu neměla pravice zájem. Navíc to byla prakticky jediná legální základna, kde se mohli k chystaným zásahům vyjádřit komunisté a jak se později ukázalo i jiní představitelé opozice, což si reakce rovněž nijak nepřála.

Ještě předtím, než se nejvyšší zákonodárný sbor sešel, bylo třeba se vypořádat s otázkou mandátů jeho členů ze zabraných území. Způsob, jakým se to stalo, byl příznačný pro atmosféru doby. 25. října projednala vláda návrh opatření Stálého výboru o ztrátě mandátů některých členů Národního shromáždění. Předpokládalo se v něm, že poslanci a senátoři, kteří se přihlásili k jiné než české, slovenské nebo rusínské národnosti a k 18. září 1938 neměli řádné bydliště na neobsazeném území, resp. po této lhůtě ho opustili, pozbývali mandátu. Ti, kteří na neobsazeném území zůstali, museli do pěti dnů podepsat znovu poslanecký (senátorský) slib, jinak rovněž ztratili mandát. Totéž platilo pro eventualitu, kdyby bylo zabráno ještě další území, kde poslanci měli bydliště.

Návrh byl odůvodněn tím, že uvedení poslanci a senátoři nemohli nadále vykonávat svoje funkce, zvláště, když se již dávno cítili být občany jiného státu, kde mnohdy působili ve veřejných úřadech. Jediný, kdo proti této osnově ve Stálém výboru protestoval, byl B. Šmeral, jenž poukázal jednak na neústavnost řešení, jednak na celkově nesprávný přístup. Správně připomněl, že komunističtí členové parlamentu, kteří si nemohli dovolit bydlet v Praze, křeslo ztráceli, kdežto henleinovec Kundt si ho zachovával. Doporučil proto, aby rozhodující kritérium bylo, zda dotyčný zachoval věrnost republice. K jeho námitkám však přihlédnuto nebylo. Stálý výbor se ztotožnil s míněním vlády a pouze prodloužil lhůtu pro osvědčení slibu na osm dní³⁹ a vydal svoje opatření pod č. 235 Sb. ze dne 27. října.

V této době se zároveň objevila řada návrhů na novelizaci ústavy, v nichž se většinou jen opakovaly myšlenky, které se objevily především v druhé polovině 30. let, kdy se začalo hovořit o krizi parlamentarismu a potřebě jeho zlepšení.⁴⁰

Mimo to se však zřejmě skutečně pracovalo na přípravě nové ústavy, o čemž toho na veřejnost proniklo velice málo. Jednak hodlala vláda pravděpodobně napodobit situaci při vypracování ústavy z roku 1920, kdy se do poslední chvíle přesně nevědělo, jaký bude její obsah. Roli hrál i vztah ke slovenským autonomistům, kteří měli být postaveni před hotovou věc. Tisk několikrát sdělil, že se na návrhu pracuje, ale jaká měla ústava být, to se nevědělo. Tomu se nelze ani divit, pokud vláda nechtěla riskovat rozbouření veřejnosti. Mimo jiné se totiž předpokládalo, že by byla volena pouze poslanecká sněmovna ústředního parlamentu, kdežto senát měl jmenovat prezident. Ten by mohl vydávat společně s vládou nařízení, jež by Národní shromáždění pouze bralo na vědomí. Vláda směla přijímat akta s mocí zákona, a to i v době zasedání parlamentu. Volební právo by nebylo všeobecné, protože ho neměli mít státní zaměstnanci apod.⁴¹

Tento projekt nikdy nespátřil světlo světa, ale některé myšlenky v něm obsažené tak docela nezapadly. Konkrétně to byla otázka zmocňovacího zákona.

Požadavek na jeho zakotvení vznesl oficiálně ve svém projevu v parlamentu předseda vlády gen. J. Syrový dne 17. listopadu 1938, který ho označil za nástroj, jímž budou ústřední i zemské vlády moci urychleně řešit potřeby státu. Původním záměrem

bylo přijmout tuto normu zároveň se zákony o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi, jenže lidé se postavili proti. Už 17. listopadu zamítl klub HSĽS v parlamentě osnovu zmocňovacího zákona a znovu to potvrdili jeho zástupci nazítrí ve sněmovním výboru, kde prohlásili, že budou o této otázce jednat až po oznámení osoby prezidenta, aby mohli posoudit, jak se plných mocí použije. V zápětí na to rozšířili požadavek odkladů až na dobu po přijetí autonomizačních zákonů, s tím, že budou znát složení nové vlády atd. Pro nevyjasněnou situaci byl nakonec zmocňovací zákon ztažen z pořadu.⁴²

Proč lidé tak bránili jeho přijetí? Především chtěli mít jistotu, že ho nebude použito v otázkách autonomie, ale protože jim bylo jasné, že čeští politikové měli na přijetí velký zájem, rozhodli se toho použít i jako prostředku k vydírání. Jejich hlavními požadavky se stalo jmenování vládních delegátů do některých ústředních ministerstev a převzetí českých státních zaměstnanců ze Slovenska. Vláda nakonec kapitulovala. Ve dnech 8. a 9. prosince jednali na Slovensku ministři vnitra a spravedlnosti O. Fischer a J. Krejčí a dospěli k dohodě: vláda se zavázala odvolat 9 tisíc českých státních zaměstnanců, jmenovat vládní delegáty do ministerstev národní obrany, zahraničí a financí a pozměnit § 1 zmocňovacího zákona tak, aby byly vytvořeny garance, že nebude zasahováno do autonomie Slovenska. Za to byl dán souhlas k uvolnění této osnovy.⁴³

Její projednávání ve sněmovním výboru bylo poznamenáno atmosférou doby. Předložena byla pozdě odpoledne 13. prosince s pokynem, aby ji schválil do 12. hodiny příštího dne. Debata byla poklidná a poslanci ihned ustupovali argumentům, které předkládali ministři.

Oproti původnímu znění byly uskutečněny opravdu změny, jimiž se vycházelo vstříc přání HSĽS. Platilo to zejména o § 1, kde mohl nyní prezident vydávat ústavní dekrety pouze se souhlasem většiny členů slovenské vlády, jichž musela být alespoň většina přítomna na zasedání vlády ústřední, která návrh na dekrety podávala. Navíc bylo stanoveno, že zmocnění se nevztahuje na změny zákona o autonomii Slovenska, leda by k tomu dal souhlas slovenský sněm. Doba zmocnění byla omezena na dva roky. Na stejnou dobu dostala vláda zmocnění, aby činila opatření, k nimž by jinak bylo třeba zákona. Pokud šlo o záležitosti celostátní, musela dát opět souhlas většina slovenských členů. Analogická pověření dostaly ve věcech vlastní kompetence i zemské vlády. Z původního znění bylo převzato ustanovení, podle něhož nařízení vydaná na základě zákona č. 95/1933 Sb. o mimořádné moci nařizovací (ve znění novel) měla od počátku své účinnosti platnost zákona. Stejná zásada byla navíc nyní vztažena i na nařízení podle zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu.

Vláda návrh odůvodnila změnami ve struktuře státu, k nimž došlo v důsledku zákonů o autonomii, jakož i rozsáhlými zásahy do hospodářských, politických a dalších poměrů, jejichž podchycení by prý nebylo možné normálními legislativními prostředky. Ústavně právní výbor osnovu přijal a učinil v ní jen některé menší změny, zejména pokud šlo o poskytnutí stejných garancí jaké mělo Slovensko i Podkarpatská Rus.⁴⁴

Jestliže se vládě podařilo v případě projednávání zákonů o autonomii vyloučit debatu, nenašla už dostatečný argument, aby totéž mohla udělat u zmocňovacího zákona, a to tím spíše, že před jeho projednáním pronesl prohlášení její předseda R. Beran.⁴⁵

Stručně zhodnotil vývoj v týdnech po Mnichovu a schválil vše, co bylo od této doby učiněno. Výhledy do budoucna, které naznačil, byly směsicí demagogie a příprav dalšího postupu reakce. Slíbil reorganizaci správy, jež měla být rychlá a nestranná, v oblasti so-

ciální uvedl, že bude zavedena všeobecná pracovní povinnost, Zásahy v oblasti kultury a školství měly být uskutečněny v duchu národním. Vláda hodlala řešit i židovskou otázku. V zahraniční politice byla rozhodnuta pokračovat v linii loajality k Německu.

Dne 14. prosince přečetl nejprve dr. Sokol návrh zmocňovacího zákona a potom byla zahájena debata. Samozřejmě kladně se jak k vládnímu programu, tak k osnově vyslovil za HSL'S dr. Pružinský a za SNJ dr. Černý. Lehce kritický tón zazněl ze slov mluvčího NSP ing. Nečase, který však nicméně přislíbil, že jeho strana bude hlasovat pro. Zástupci německé a maďarské menšiny byli zdrženliví, ale nenaznačili odpor.

S jednoznačnou kritikou vystoupil proti A. Zápotocký jménem strany, které byla již několik týdnů odpírána možnost legálního působení a jež si byla vědoma, že jde o jeden z posledních případů veřejného vystoupení. Zmocňovací zákon označil Zápotocký za zásah do elementárních demokratických práv, tím nebezpečnější, že šlo o zjevné napodobování vzoru cizích, našemu lidu nepřátelských mocností. Poukázal rovněž na protidemokratický charakter vládního programu. V závěru podtrhl, že KSCM může být i dočasně zakázána, ale idea, za kterou bojuje, se zotročit nedá.

Nepříjemným překvapením pro vládu bylo vystoupení ing. Schwarze, rozhodně odmítajícího zmocňovací zákon, zejména proto, že ho považoval za kopírování německých vzorů. Rovněž další nezávislý řečník poslanec dr. Rašín se postavil proti, především v řešení národnostní otázky.

Žádná z uvedených námitek nemohla ale nic změnit na předloženém návrhu, který byl schválen poslušnou většinou. Na to, že byla porušena ústava, nebral nikdo ohled. Podle jejího § 33 bylo totiž třeba ke změně ústavy souhlasu 3/5 všech členů v každé komoře. Tento požadavek nebyl naplněn již v poslanecké sněmovně, protože přítomno bylo jen 162 poslanců, z nichž se "pro" vyslovilo 146, resp. 148 ve II. kole. Vydán byl pod č. 330 Sb. ze dne 15. prosince 1938 jako ústavní zákon o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací.

Další kroky ke své vlastní likvidaci učinilo Národní shromáždění 15. prosince, kdy schválilo vládní návrh zákona o zřízení parlamentního úsporného a kontrolního výboru.⁴⁶ Oficiálně se tvrdilo, že jde jen o navázání na dobré zkušenosti parlamentní kontrolní a úsporné komise, zřízené zákonem č. 205/1932 Sb., která prý přinesla četné podnětné návrhy.

Nyní se ustavoval orgán, jenž měl dbát na úspornost ve správě a hospodaření státu, jeho podniků, ústavů, zařízení, na nichž měl podíl apod. Výbor měl 9 členů (z nich po jednom ze Slovenska a Podkarpatské Rusi, kteří se ovšem účastnili jednání pouze, pokud by šlo o tuto část republiky). Oproti předcházející úpravě měl výbor zasedat permanentně (§ 2). K výkonu svých pravomocí, jež uskutečňoval v součinnosti s vládou, byl oprávněn provádět kontroly a spolupůsobit při přípravě rozpočtu (§ 5). O výsledcích činnosti měl podávat zprávy oběma komorám parlamentu.

Zákonem č. 327/1938 Sb. se kontrolní práva Národního shromáždění zúžila. Nad rozsáhlými pravomocemi vybaveným výborem neexistovala prakticky žádná kontrola a protože se měl ustavovat na základě většinového systému, bylo zřejmé, kdo by ho monopolně obsadil, takže opozice ztrácela všechny možnosti. V situaci, kdy by parlament byl vyřazen z činnosti zmocňovacím zákonem, výbor měl fungovat dál a spolu s vládou ovlivňovat činnost státního aparátu.

Dne 15. prosince předložila vláda rozpočtovému výboru poslanecké sněmovny návrh zákona o zatímním vedení státního hospodářství a ten ho neprodleně schválil. Příští den se sešla sněmovna na svou poslední schůzi, kde přijala zákon č. 332 Sb., jímž prakticky přecházelo na vládu právo přijímat rozpočet.⁴⁷

Záhy nato přestal parlament i formálně představovat zastoupení většiny obyvatel. Po vydání zákona o politických stranách došlo k rozpuštění KSČ. Dne 29. prosince zaslal R. Beran vlastnoruční dopis Nejvyššímu soudu správnímu, jehož mandátový senát sdělil obratem komunistickým poslancům a senátorům, že pozbývají mandátů, což mělo být deklarováno ve veřejném líčení dne 14. ledna 1939. Líčení ovšem muselo být 14. ledna odročeno s ohledem na omezenou působnost citovaného vládního nařízení a rozhodnutí se mohlo učinit až po vydání vládního nařízení č. 4/1939 SB. I. Dne 28. ledna mandátový senát Nejvyššího soudu správního potvrdil, že všichni členové parlamentu zvolení za KSČ ztratili mandát dnem 28. prosince 1938.⁴⁸ Protože na takto uprázdněná místa neměli přijít náhradníci a v případě hlasování se pro výsledky nepřihlíželo k hlasům neobsazených mandátů, došlo fakticky k další změně ústavy. Na to upozornil, krátce před zastavením listu, dr. Patejdl v Národním osvobození. Parlament byl ostatně už dne 17. prosince 1938 poslán na prázdniny a již se nikdy nesešel.

Nejdůležitější postavení mezi vrcholnými státními orgány měla vláda. Dne 4. října byla úřednická vláda gen. Syrového částečně rekonstruována,⁴⁹ přičemž příchod nových lidí ukazoval, že její kurs se točil výrazně doprava. Platilo to nejen o ministru zahraničí dr. F. Chvalkovském, ale též o ministru zemědělství dr. L. Feierabendovi a o ministru veřejných prací gen. K. Husárkovi. Nebylo přitom žádné tajemství, že vzdor odsuzování politických stran stála za rozhodováním této vlády koalice.

Pravicová orientace se ještě zvýraznila po jmenování vlády R. Berana. Za mnohé mluví fakt, že z jejich 14 členů stanulo 9 po válce před Národním soudem (a to dr. Chvalkovský zahynul při bombardování Berlína). Její vnitřní uspořádání bylo upraveno vládním nařízením č. 269/1938 Sb., jímž došlo ke zrušení a slučování některých ministerstev.

Pokud jde o prezidenta E. Beneše, abdikoval dne 5. října 1938, po nátlaku Berlína i domácí pravice. Podle § 59 ústavy z roku 1920 mělo být Národní shromáždění k volbě prezidenta svoláno do 14 dnů potom, co tento zemřel či se vzdal svého úřadu. Toto ustanovení vysvětlila ovšem vláda na své schůzi dne 7. října tak, že lhůta se prý týkala jen svolání parlamentu, ale nikoli samotné volby, což ovšem bylo v rozporu se smyslem citovaného paragrafu. V tisku se pak začala objevovat tvrzení, že republika se ocitla ve stavu nouze a tak nelze respektovat lhůty základního zákona.⁵⁰

O tom, kdo by měl být prezidentem, se jednalo intenzivně v zákulisí a navenek pronikaly jen kusé zprávy. Kandidátů byla řada: mluvilo se např. o J. Baťovi, J. Preissovi, J.B. Foerstrovi, ale též představiteli starého českého rodu, kterým se rozuměl K. Schwarzenberg. Nakonec se zdálo, že hotovou věcí je kandidatura dr. Chvalkovského. Ten si ale brzy uvědomil, jak málo je oblíben mezi lidmi a funkci odmítl, ačkoli měl podporu i z Berlína. Při jednání s Rudáky nabídl nejprve zástupci českých politických stran, aby kandidovali svého člověka, což však dr. Sokol odmítl a žádal pouze, aby prezident byl bez politické minulosti, levicové orientace a s dobrým poměrem ke křesťanství. HSLS přitom vhodného kandidáta ani neměla.⁵¹ Všechny tyto vlastnosti splňoval 66 letý prezi-

dent Nejvyššího správního soudu dr. E. Hácha, který byl s třítydenním zpožděním proti ústavní lhůtě, dně 30. listopadu zvolen prezidentem republiky.

Prezident měl sice formálně po přijetí zmocňovacího zákona silnou pozici, svými dekrety směl měnit ústavu, ale fakticky byl závislý na vládě, která mu předkládala návrhy na dekrety a musela dát i souhlas k jejich vydání. Vzhledem k tomu, že mohlo být vyloučeno ustanovení o vyslovení nedůvěry vládě, směl prezident jmenovat jakýkoli kabinet. Tento mechanismus se plně realizoval, pokud šlo o vztah prezidenta k vládě ústřední, resp. pokud vykonávala kompetenci pro české země. Ve vztahu k vládám slovenské a Podkarpatské Rusi bylo jeho postavení oslabováno zákazem měnit zákony o autonomii, což naopak posilovalo postavení výkonné moci, navíc ovládané iredentistickými, šovinistickými silami.⁵²

C) Zásahy do místní správy

Změny, jimiž republika procházela, nemohly přirozeně minout ani oblast místní správy a samosprávy. V polovině prosince 1938 vydalo ministerstvo vnitra pokyn týkající se postavení okresních zastupitelstev a související se změnami hranic. Podle něj měla být tato rozpuštěna vždy, pokud sídlo zůstalo mimo území republiky a správa předána hejtmanům sousedních okresů. Stejně se mělo postupovat i tam, kde sídlo okresu sice zůstalo v republice, ale většina území okresu byla zabrána. Ministerstvo doporučilo rozpustit i jiná zastupitelstva vzhledem k tomu, že se očekávaly změny jejich územní kompetence a tím i složení a poměrů. Pravomoci zastupitelstev přecházely na okresní správní komise složené z pěti osob, dříve politicky neexponovaných. Vzápětí nato rozpustilo ministerstvo vnitra 47 okresních zastupitelstev v českých zemích.⁵³

Již dne 18. listopadu naléhal agrární Venkov, aby byli zbaveni svých funkcí starostové zastavené KSČ alespoň v zemědělských obcích, kde měli správu převzít rolníci. K splnění tohoto požadavku, jenž byl v rozporu s platnou úpravou, sice nedošlo, ale pravice nemusela čekat již příliš dlouho. Jakmile byla KSČ rozpuštěna, byla neprodleně vyhotovena rozhodnutí, jimiž její členové pozbývali funkcí. Např. na Kladensku, Slánsku a Rakovnicku, oblastech s tradičně silnými pozicemi KSČ, bylo zbaveno úřadu 21 starostů a rozpuštěna zastupitelstva s více než dvoutřetinovou většinou komunistů. Místo nich začali úřadovat jejich náměstci, resp. byly zřízeny správní komise. Dne 31. prosince bylo odesláno 51 dekretů, kterými byli zbaveni funkcí členové rozpuštěné komunistické strany v zemském zastupitelstvu v Čechách a dne 17. ledna bylo stejné opatření učiněno i ohledně moravského zemského zastupitelstva. Obdobně postupovalo ministerstvo školství a osvěty, které vyloučilo komunisty z kuratorií škol, osvětových rad apod., a ministerstvo obchodu, jenž zbavilo členy KSČ míst v živnostenských společenstvech atd.⁵⁴

Tento postup kontrastoval s pokynem vydaným ministerstvem vnitra v říjnu 1938 ohledně mandátů členů SdP. V něm se připomělo, že tato strana byla pouze zastavena, takže její členové nepozbývali funkcí, ledaže by hrubě porušovali svoje povinnosti ve smyslu § 65 zákona o obraně státu.

Při obsazování míst uvolněných po komunistech, vznikla řada nejasností: komu je přidělit, podle jakého klíče, či zda je nechat neobsazené. V mnoha případech zůstala tato záležitost nevyřízena až do březnových událostí.

Nebylo výjimečné, že starostové, členové SNJ, bránili výkonu mandátů zástupcům NSP s poukazem na zánik strany, která je kandidovala. Spory se objevily též o starostenské úřady, protože SNJ si je jako vesměs nejsilnější nárokovala tam, kde je dříve neměla. Tak došlo k výměně např. v Jindřichově Hradci, Prostějově, Jihlavě a mnoha dalších významnějších městech. Boj přitom probíhal často uvnitř SNJ, kde starostenství žádaly jednotlivé bývalé strany (např. v Olomouci došlo k takovému konfliktu mezi lidovci a Národním sjednocením).

Tam, kde se nedospělo ke kompromisu, bylo obecné zastupitelstvo rozpuštěno. Rozpory uvnitř SNJ vedly k ustavení správní komise též v Praze. Spor byl především o to, kdo by měl dostat primátorské místo, jenž si nárokovalo několik bývalých stran, nyní tvořících radniční klub SNJ. Záležitostí se zabývala koncem ledna a počátkem února vláda a nakonec bylo rozhodnuto, že jediným východiskem bude rozpuštění zastupitelstva. To se stalo dne 24. února výnosem zemského prezidenta. Na místo ústředního zastupitelstva byla jmenována 60 členná správní komise v čele s bývalým národním socialistou dr. O. Klapkou. Městskou radu nahradil 18 členný správní výbor a na místo volených komisí mělo dojít ke zřízení komisí jmenovaných.⁵⁵

O potřebě likvidace zemských zastupitelstev v českých zemích se začalo uvažovat už týden po Mnichovu. Na základě pokynu ministerstva vnitra předložila prezidia pražského a brněnského zemského úřadu dne 5. a 7. října návrhy na devítičlenné zemské správní komise, jež měly nastoupit pro případ rozpuštění zemských zastupitelstev. K tomuto zásahu nedošlo, ale nepřestalo se o něm uvažovat. Na ministerstvu vnitra se intenzivně pracovalo na přípravě rozpuštění těchto orgánů, jenž měly být nahrazeny jmenovanými komisemi. Dne 11. ledna předložilo toto ministerstvo vládě podnět, v němž potřebu zásahu odůvodnilo změnami hranic a novým politickým i národnostním složením obyvatel. O dva dny později byla zastupitelstva rozhodnutím vlády ve smyslu § 61 odst. 1 zákona č. 126/1920 Sb. o zřízení župních a okresních úřadů (ve znění novely č. 125/1927 Sb.) rozpuštěna. V zápětí vznikl spor o složení zemských správních komisí, který nebyl do konce samostatnosti republiky dořešen, protože všechny bývalé i současné strany si nárokovaly co nejvíce míst.⁵⁶

Ačkoli byla veřejnost zpočátku ujišťována, že nedojde k zásahům v obcích, netrvalo dlouho a řada obecních zastupitelstev byla nahrazena jmenovanými správními orgány. To však byla pouze dílčí opatření, které bylo předzvěstí zásahu mnohem hlubšího. Tím se měla stát instituce vládních tajemníků v obcích, o nichž se hovořilo již dříve. V pomnichovských týdnech se začalo psát o obecních tajemnících, jako instituci, která zajistí práci pro část úředníků ze zabraných území, zvýší odbornost, dosáhne úspor apod. Dne 16. prosince rozeslalo ministerstvo vnitra osnovu příslušného vládního nařízení, která se znovu setkala s negativním, ale bezvýsledným ohlasem obcí, hrozících se dalších nákladů, které je měly postihnout. Třebaže se tvrdilo, že toto opatření nebude znamenat nějaké omezení obecní samosprávy či dozor nad ní, a poukazovalo se na dobré zkušenosti obecních notářů na Slovensku a Podkarpatské Rusi i na další výhody, nemělo nařízení přijaté vládou ve schůzi dne 3. února 1939 a vyhlášené pod č. 17 Sb. II. o obecních (obvodových) tajemnících mezi veřejností dobrý ohlas.⁵⁷

Vláda měla podle tohoto nařízení určit obce, do nichž zemský prezident jmenoval tajemníky (§ 1 a 10), kteří by vykonávali činnost v oblasti tzv. přenesené působnosti, ale popřípadě i kompetence samostatné (§ 4). Také v některých oblastech aktivity zemských a okresních úřadů byli výslovně zmocněni, aby bděli nad jejich rozhodnutími, jejichž zrušení mohli navrhnout nadřízenému orgánu (§ 6).

Tajemníci byli státními zaměstnanci, služebně podřízeni okresnímu hejtmanovi, zemskému prezidentovi a ministru vnitra. Nařízení podrobně upravilo též některé platové poměry, zásady součinnosti obcí s tajemníky, hrazení nákladů na jejich činnost a další.⁵⁸

Reakční charakter tohoto předpisu je patrný na první pohled. Na jeho základě mělo dojít k úplné likvidaci obecní samosprávy, které byla přímo odnímána část její kompetence a tento podíl mohl být libovolně rozšiřován (§ 4 odst. 2). Obec přitom nesměla tajemníky kontrolovat či řídit, spíše naopak to byli oni, kdo svými zásahy podle § 6 mohli přinejmenším oddalovat realizaci rozhodnutí obecních orgánů.

D) Regulace hospodářství a sociálních otázek

Při hodnocení jednotlivých opatření vlády v oblasti ekonomické a sociální, je třeba si uvědomit, ve prospěch koho byla prováděna a jaký účel se jimi sledoval. Samozřejmě nelze převzít oficiální zdůvodnění, že se jimi mělo čelit důsledkům mnichovské dohody a zabezpečit rekonstrukci hospodářství. Jejich skutečnými inspirátory byly ty podnikatelské a bankovní kruhy, které chtěly stávající situaci využít k likvidaci konkurence a posílení svých pozic. Zároveň měla přispět i k dalšímu omezování demokracie a práv pracujících. Za dané politické situace tak nabývaly jiné kvality opatření, "vyzkoušená" v letech hospodářské krize jako nástroje regulace hospodářství, která se nyní stávala i prostředkem k fašisaci.

Dne 9. října 1938 přijala vláda nařízení č. 218 Sb. o přechodném obmezování zcizování a propachtování určitých druhů nemovitostí a č. 219 Sb. o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném podnikání. Obě byla zdůvodněna mimořádnými poměry, zejména snahou čelit příslivu živnostníků i příslušníků tzv. svobodných povolání ze zabraných území. Podle prvního bylo třeba k zcizení nemovitostí v době branné pohotovosti státu souhlasu okresního úřadu, stejně jako k propachtování zemědělských a lesních pozemků. Příslušné orgány zde měly postupovat podle volné úvahy. Další normou byly státní orgány zmocněny, aby nepovolily zřízení nových živností, obchodů, továren, jakož i výkon advokacie apod., pokud by jejich provozování bylo na újmu mimořádným hospodářským poměrům, plynoucím z branné povinnosti státu, nebo veřejným zájmům. Svoje rozhodnutí měly činit po vyslechnutí stanoviska zájmových korporací a organizací. Tento předpis byl nahrazen stejnojmenným vládním nařízením č. 265/1938 Sb., jímž se zmíněné principy regulace jen ještě více přizpůsobily stávajícím poměrům. Pro některá odvětví obchodu a služeb bylo vydáno ještě vládní nařízení č. 347/1938 Sb., jenž stanovilo omezující podmínky pro jejich zakládání či rozšiřování. Tyto zásahy byly odůvodňovány snahou zabránit chaosu, který by prý mohli vyvolat emigranti a cizinci.⁵⁹ Zvláštní režim byl zaveden opatřením Stálého výboru č. 284/1938 Sb. v ad-

vokacii, kde došlo k omezení možnosti zápisu do seznamu advokátů, resp. i přesídlení k výkonu praxe do jiného místa.

Podobný charakter mělo i vládní nařízení č. 232/1938 Sb. (nahrazené vládním nařízením č. 239/1938 Sb.), omezující nakládání s akciemi a jinými kapitálovými účastmi bez souhlasu zvláštní komise při Národní bance, jenž mělo vyloučit spekulativní operace. Chtěl-li náš občan disponovat svými nemovitostmi či pohledávkami v cizině, jakož i hodlal-li cizinec disponovat svým nemovitým majetkem nebo pohledávkami u nás (vládní nařízení č. 287/1938 Sb.), bylo i nadále třeba povolení.

Vládní nařízení č. 234/1938 Sb. o zatímní správě opuštěných hospodářských podniků a závodů bylo odůvodňováno potřebou zabezpečit chod výroby a zabránit event. poruchám.⁶⁰ Podle něj mohl okresní, případně zemský úřad ustavit pro takový podnik zatímního správce.

Řada uvedených opatření byla nepochybně inspirována nástroji, jimiž se vládnoucí složky pokoušely zvládnout následky hospodářské krize 30. let. Vedle těch, jenž byly označovány jako *numerus clausus* živností, o nichž byla již řeč, se začalo uvažovat o zavedení nucených syndikátů. Ministerstvo obchodu vypracovalo rámcovou osnovu, která dávala možnost vytváření nucených syndikátů ve všech průmyslových odvětvích, popřípadě posílení existujících kartelů, jimž se mělo dostat práva navazovat i zahraniční styky. Návrh nakonec sice schválen nebyl, protože část podnikatelských kruhů spjatých s Národním sjednocením vystoupila proti přílišné reglementaci podnikání, ale na druhé straně se v nucené syndikalizaci pokračovalo, a to podle dřívějších předpisů. Tak např. počátkem ledna 1939 byl ustaven syndikát v průmyslu pletářském a stávkového zboží podle vládního nařízení č. 228/1936 Sb. o některých organizačních a jiných opatřeních v textilní výrobě. Po něm následoval syndikát některých sanitárních materiálů, intenzívně se pracovalo na úpravě tržních a odbytových poměrů mléka a dalších.⁶¹

Výrazem proklamované péče státu o pořádek bylo vládní nařízení č. 228/1938 Sb. o mimořádných opatřeních bytové péče (nahrazené opatřením Stálého výboru č. 288/1938 Sb). Jejich existence byla vyvolána tím, že v důsledku nadměrného stěhování uprchlíků do vnitrozemí stoupla bytová lichva a spekulace s byty. Proto bylo např. zakazováno bez zvláštního svolení byty odnímat jejich určení, upraven byl režim nuceného pronájmu volných bytů, stíháno předražování nájemného apod. Okolnost, že stížnosti na nedostatek bytů a vysoké činže trvaly i potom, svědčí, že se tyto normy minuly účinkem.

Již v prvním týdnu po Mnichovu se začalo v pravicovém tisku velice horlivě psát proti uprchlíkům, emigrantům a cizincům. Tvrdilo se, že budou brát práci našim lidem, vytvářet nezdravou konkurenci, ohrožovat národní život apod.⁶² Vláda vyšla tomuto tažení ochotně vstříc. Kromě již zmíněných omezení v živnostenském a dalším podnikání, vydala nařízení č. 244/1938 Sb. (doplněné vládním nařízením č. 282/1938 Sb.) o úpravě zaměstnávání osob z území obsazených cizí mocí. Podle něj museli zaměstnavatelé oznámit okresnímu úřadu osoby, které přijali do práce po 1.5. 1938, pokud měly bydliště na zabraném území; napříště je mohli přijímat do zaměstnání pouze se souhlasem příslušných úřadů, jenž rozhodovaly podle volné úvahy.

Vyřešit svízelnou situaci však taková opatření nemohla. Přesto však pokračovala Syrového vláda a později tím spíše Beranova vláda v jejich dalším prosazování. Patřila k nim i akce propouštění vdaných žen a důchodců ze státních služeb. Nejprve se rozjela tisková kampaň, a jakmile se zdálo, že veřejné mínění je už zpracované, podala parla-

mentní úsporná a kontrolní komise dne 26. října vládě návrh, aby urychleně řešila otázku vdaných státních zaměstnankyň i žen v soukromých službách. Doporučila dát do výslužby zaměstnance, kteří dosáhli nároku na penzi a zakázat dvojí honorované zaměstnání státních a ostatních veřejných zaměstnanců.⁶³

Dne 21. prosince přijala vláda nařízení č. 379 Sb. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě a č. 380 Sb. o úsporných opatřeních personálních. První umožňovalo převádění státních zaměstnanců z jednoho oboru do druhého a zakazovalo po dobu dvou let přijímat do státních služeb nové pracovníky, resp. stávající povyšovat. Ve III. oddíle zakotvovalo zásady propouštění vdaných, resp. jinak zajištěných zaměstnankyň (např. těch, které pobíraly vdovský důchod). Ty mohly odejít buď na vlastní žádost nebo výpovědí, a to i v případě, že měly tzv. definitivu. Výslovně se zakazovalo takové ženy do veřejných služeb přijímat. Povinně měli odejít též zaměstnanci, kteří dosáhli nároku na penzi. Druhá norma stanovila snížení platů, příspěvků k nim, důchodů a jiných příjmů státních zaměstnanců.⁶⁴

Proti uvedeným opatřením se v tisku samozřejmě nezvedl ani jeden kritický hlas. Pouze Právo lidu v komentáři dne 25. prosince nesměle vyjádřilo naději, že se bude postupovat opatrně a brát zřetel na rodinné i jiné závažné skutečnosti. Jinak ovšem začal tisk halasně vypočítávat, kolik volných míst se brzy získá. Čísla se různila a oficiální místa skutečné počty nikde neuveřejnila. Nejčastěji bylo uváděno školství, které zaměstnávalo 18 500 žen, z toho 7 500 vdaných. Z nich dobrovolně odešla asi jen třetina, 400 dostalo výpověď, což nestačilo zdaleka pokrýt požadavky těch učitelů, kteří přišli z pohraničí a východních částí republiky. Jinak se jevila spíše nchuť k dobrovolnému odchodu.⁶⁵ Až komická situace vznikla v Národním divadle, kde byly počátkem ledna 1939 vyzvány všechny vdané ženy, aby si dobrovolně zažádaly do penze. Vzhledem k tomu, že zde bylo 12 vdaných sólistek v opeře a podobný stav existoval i v činohře, hrozilo nebezpečí, že se přestane hrát. Obdobně tomu bylo i u některých "přestárlych" sólistů. Teprve po upozornění tisku byla situace alespoň z části řešena.

Celá akce se nakonec ukázala opět jako demagogie. Podle údajů Státního úřadu statistického bylo ve státních službách pouze 1,2 % žen. I kdyby všechny odešly, což v praxi nebylo možné, protože za ně na různá místa nebylo náhrady, na 140 tisíc uprchlíků z pohraničí by to ani zdaleka nestačilo, tím spíše, že k nim přibývali i státní zaměstnanci ze Slovenska a samozřejmě 180 tisíc nezaměstnaných, které republika v tomto období měla. Přesto se začalo uvažovat i o zákazu zaměstnávání provdaných žen v soukromých podnicích.

K nejreakčnějším opatřením v této oblasti náležely pracovní tábory. Ani tato myšlenka nebyla nijak nová. Již v roce 1934 se o jejich zřízení pokusil J.A. Baťa, ale přes podporu některých politických kruhů neměl tento projekt úspěch. V průběhu roku 1938 bylo vládě předloženo několik návrhů na vytvoření podobných institucí. Vláda se však neodhodlala osnovu parlamentu předložit, prý z obavy před reakcí SdP. Neváhala však tuto myšlenku realizovat dne 11. října vládním nařízením č. 223 Sb. o pracovních útvarech.

Účelem pracovních útvarů, či také táborů, jak se někdy označovaly, mělo být dočasné hospodářské zajištění nezaměstnaných a využití jejich pracovních schopností. Zřizovány byly ministerstvem národní obrany v součinnosti s dalšími ministerstvy, a to do 31.12. 1939.

Organizovaly se podle zásad branné moci a měly vykonávat všeobecně prospěšné práce, aniž by konkurovaly normálnímu podnikání (§ 3). Vedle pracovní činnosti se v nich mělo dbát i na rozvoj občanské výchovy (§ 4). Do táborů měli být zařazeni nezaměstnaní muži od 18 roku na podkladě evidence vedené okresními úřady, jenž také rozhodovaly o jejich povolávání. K nástupu docházelo po lékařské prohlídce, která určovala, zda dotyčný bude způsobilý k fyzické práci. Pokud si předvolaný přinesl hodnověrné potvrzení, že měl práci, nebyl zařazen (§ 6).

Příslušníci útvarů byli podřízeni vojenské disciplíně a podléhali event. vojenským trestním soudům. Nařízení jim dále určovalo povinnost svědomitě a řádně plnit všechny úkoly a podrobit se výchově. Upraveny byly též nároky povolaných a jejich rodiny z hlediska hmotného zajištění, dovolená apod. Z útvarů se propouštělo v případě jejich zrušení, ztráty pracovní způsobilosti, získání zaměstnání nebo jiných důležitých důvodů (§ 14).

Tábory měli řídit zejména vojáci z povolání, náklady na ně hradily obce, pro něž pracovaly, případně ministerstvo obrany. Podle § 23 měli zprostředkovatelný práce i soukromí podnikatelé vybírat pracovníky do zaměstnání především z řad členů útvarů.

Nařízení obsahovalo i citelné sankce. Např. za neupostechnutí výzvy k nástupu do útvarů, neplnění povinností apod., až do jednoletého vězení; za drobnější přestupky bylo možno ukládat kázeňské tresty.⁶⁶

Pracovní tábory byly v první chvíli uvítány všemi politickými stranami s nadšením. Chválila se snaha vlády postarat se o práci pro nezaměstnané a demobilizovat vojáky, která měla být lepší než podpory v nezaměstnanosti. Byla vyzvedávána též údajně mravní stránka, protože se v táborech mělo dbát na občanskou výchovu, a navíc měl být likvidován údajně demoralizující vliv podpor. Útvary byly označovány i jako rezervoár pracovních sil pro celé hospodářství.⁶⁷

Pouze KSČ měla odvahu se k nim vyslovit kriticky. Ve dnech, které ještě zbývaly do zákazu komunistického tisku, připomněla, že jde o opatření nedemokratické, postihující nejen samotné dělníky např. pokud šlo o jejich kvalifikaci, ale též jejich rodiny. Poukázala na to, že příslušníci útvarů budou mnohonásobně vykořisťováni, protože dostanou jen nepatrnou odměnu. Zřízení těchto táborů neřeší otázku nezaměstnanosti - konstatovalo Rudé právo dne 14. října - nejprve musí být dána lidem práce.

Brzy se ostatně dostavilo vystřízlivění. Např. při prvních odvodech v Praze, bylo předvoláno kolem 1.200 osob, z nichž si třetina přinesla potvrzení o zaměstnání, mnozí se vůbec nedostavili a u dalších bylo zjištěno, že nejsou schopni konat těžkou fyzickou práci. V mnoha městech si vypočítali, že tábory budou nerentabilní, a proto, jak tomu bylo třeba v Kolíně, žádali ministerstvo, aby u nich zřizovány nebyly, protože by to znamenalo další zatížení jejich beztak prázdné komunální pokladny. Někde byly odvody doprovázeny i demonstracemi nezaměstnaných a jejich rodin (např. v Táboře a Třeboni), kteří se dožadovali normální práce a protestovali proti nasazení.⁶⁸

Jak shodně konstatovaly policejní relace, byli to především komunisté, kteří vystupovali jak proti samotné instituci táborů, tak i za zlepšení sociálních a mzdových podmínek v nich. Usilovali o ustavení ilegálních buněk, jejichž prostřednictvím pak působili na ostatní nezaměstnané. Vláda používala pracovních útvarů k podlomení akcí pracujících, protože do nich povolávala hlavně pokrokové dělníky. To se promítlo i v oslabení odborů, z nichž jejich členové vystupovali, aby nebyli nasazeni.⁶⁹ Přes to všechno zahájil

koncem října první pražský prapor práce č. 10, výstavbu silnice k ruzyňskému letišti. Další byly ustavovány v Českých Budějovicích, ve Zlíně, Brně, Klatovech a jiných městech. Polovině únory 1939 existovalo 19 pracovních praporů o 72 rotách, v nichž bylo 12 tisíc osob, což však byla pouhá třetina povolaných. Ostatní raději riskovali ztrátu podpory v nezaměstnanosti, než aby se podřizovali vojenské kázi a disciplinárním trestům. Mimo to byla v táborech značná fluktuace, měsíčně odcházelo asi osmina mužů, hlavně mladšího věku. Objevovaly se i jiné poříze, např. nemožnost pokračovat v práci v tuhých mrazech roku 1938, což ještě zvyšovalo deficitní charakter těchto zařízení, růst nespokojenosti ženatých mužů oddělených od rodin apod. Vláda od nich však nehodlala ustoupit, naopak se začalo uvažovat o jejich dalším rozšíření.

Tato akce vedla též k snížení podpor v nezaměstnanosti. Stalo se tak vládním nařízením č. 366/1938 Sb., jímž bylo poskytování státního příspěvku vázáno na to, že se nezaměstnaný hlásil třikrát týdně u zprostředkovatelny práce. Rozšířil se okruh osob, jímž se příspěvek neposkytoval, a to o ty, kteří nebyli ohroženi se svými rodinami na výživě, kdo pobíral nějaký důchod apod. Výše státního příspěvku se rovnala pouze podpoře, kterou nezaměstnaní dostávali od svojí odborové organizace, přičemž však činil nejvýše 10 korun denně. Mimo to došlo ke zrušení mimořádných podpor v oblastech zvláště krizí postižených.

Tato opatření byla všeobecně vysvětlována jednak nedostatečnými prostředky, které vláda měla, dále rozpočtovým schodkem a snahou zabránit zneužívání podpor.⁷⁰ V účinnost vstoupila od 1.3. 1939.

Koncem roku 1938 přijala vláda další opatření, o něž pravice usilovala již několik let. Dne 20. prosince rozeslalo předsednictvo vlády návrh na ustavení Státní hospodářské rady, a protože nikdo nevznnesl námitky, mohlo být vládní nařízení č. 348/1938 Sb. o tři dny později přijato. Státní hospodářská rada byla označena (§ 1) jako poradní orgán vlády v otázkách hospodářských, finančních a sociálních, který podával vyjádření nebo návrhy. Skládala se z předsedy, náměstků a 65 členů jmenovaných vládou. Zřejmý náznak myšlenky korporativismu plynul z § 4, podle něhož se mělo jmenovat po osmi členech ze skupiny zemědělství, průmyslu, dopravy, živností a obchodu, peněžnictví a pojišťovnictví, a to tak, aby byli zastoupeni zaměstnavatelé i zaměstnanci. Zbylých 15 členů bylo ustavováno z řad odborníků. Do jednání pléna rady mohly vysílat zástupce předsednictva obou komor parlamentu, úsporný a kontrolní výbor i jiné instituce. K projednání jednotlivých záležitostí si rada vytvářela výbory a komise.⁷¹

Její ustavení bylo uvítáno jako forma rozšíření vlivu odborníků na veřejné dění. Přitom se předpokládalo, že její poradní statut bude jen prozatímní a očekávala se rychlá přeměna v hospodářský senát, který měl být krokem k prosazení korporativní přestavby státu.⁷²

Ze zásahů do oblasti hospodářské je třeba se zmínit o vládním nařízení č. 9/1939 Sb. I., které bylo součástí tažení proti KSČ. Za jeho přijetí se nejvíce angažovali živnostníci, kteří se toho dočkali dne 25. ledna 1939. Vláda schválila nařízení o některých opatřeních, týkajících se spolků, výdělkových a hospodářských společenstev a útvarů obdobných, které bylo, jak plynulo z jednání vlády, zaměřeno prakticky jen vůči spolkům a družstvům zakázané komunistické strany. Na základě tohoto předpisu mohlo dojít k těmto zásahům vůči spolkům, zřízeným podle zákona č. 134/1867 ř. z. o právu spolčovacím a výdělkovým společenstvím podle zákona č. 70/1873 ř. z.: stanovení určitých

podmínek pro jejich další činnost, dosazení správy vedle jejich vedení, případně i rozpuštění řídicích orgánů a ustavení státního orgánu a konečně sloučení těchto organizací s jinými. Opatření prováděla buď ministerstva nebo zemský úřad. V zápětí na to byly v Úředním listě otištěny výměry, jimiž se sdělovalo rozpuštění orgánů družstev Včela, Druta, Svépomoc, výrobního družstva dělníků pekařských a cukrářských a Svépomocného výrobního a prodejního družstva dělníků řeznických a uzenářských v Praze; místo nich byly dosazeny správní komise s odůvodněním, že je třeba zbavit je komunistických vlivů. Odpoledně dne 28. ledna obklíčila policie budovy Včely a obsadila celý objekt. Brzy následovaly obdobné zásahy i na dalších místech, jako např. vůči Výrobnímu družstvu dělnické pekárny ve Slaném.⁷³

E) Omezování základních občanských práv

Fašisující režim tzv. II. republiky se samozřejmě nemohl nedotknout oblasti základních občanských práv a svobod. Jeho představitelé si ovšem uvědomili, že naráz zlikvidovat všechna buržoazně demokratická práva, na něž si naše veřejnost zvykla, nebylo dosti dobře možné. Proto byla zahájena akce za "opravu demokracie" pod heslem tzv. demokracie autoritativní. Co se pod tímto pojmem rozumělo, to nikdo přesně nevěděl, a jak to u demagogií podobného druhu bývá, vlastně to ani nikdo nechtěl a neuměl vysvětlit. Odůvodňoval se jím požadavek odstranění politických stran a vázaných kandidátek, likvidace parlamentu a zesílení moci vlády, zásahy proti levici, zejména KSČ, omezování občanských svobod a další zásahy, které byly chystány nebo již uskutečňovány.

Ještě v předmnichovském období vydala vláda nařízení č. 177/1938 Sb. ze dne 17. září, kterým se podle zákona č. 300/1920 Sb. (ve znění novely č. 1245/1933 Sb.) o mimořádných opatřeních, po dobu 3 měsíců omezovaly nebo rušily ústavní svobody osobní, domovní, tisku, právo shromažďovací a spolkové a tajemství listovní. Tato omezení byla zcela převzata a dále rozšiřována.

K citelným zásahům došlo v oblasti svobody tisku. Počínaje dnem 17. září muselo být každé číslo novin nejpozději dvě hodiny před vydáním předloženo policejním orgánům, které pak přikázaly event. závadné části vypustit; později se musela prázdná místa na první straně vyplnit oficiálními zprávami ČTK a na dalších mohla prázdná plocha představovat nejvýše dvě pětiny rozsahu. Proti těmto omezením se začalo nyní protestovat. Nikoli v zájmu zajištění svobody tisku, ale s poukazem na to, že tisk je prý již tak ukázněný, že není třeba se ničeho obávat. Dne 6. prosince rozhodla vláda skutečně o změně režimu cenzury; převzala je tisková služby při tiskovém odboru předsednictva ministerské rady a její vykonavatelé dostali titul - důvěrníci. Fungovala přímo ve vydavatelstvích, což se označilo jako výraz zvýšeného zájmu státu a urychlení činnosti tisku.⁷⁴

V život vstoupila tato opatření dne 27. prosince, kdy již platila nová úprava mimořádných opatření stanovených vládním nařízením č. 317 Sb. ze dne 12. prosince. To suspendovalo opět na čtvrt roku svobodu slova, právo shromažďovací a spolčovací. Návrh tohoto předpisu byl vypracován ministerstvem vnitra s odůvodněním, že se zřetelem na mezinárodní poměry se jeví jako svrchovaně důležité, zachovat dosavadní

opatření. Protože však podle § 15 odst. 2 zák. č. 300/1920 Sb. bylo třeba, aby buď alespoň jedna sněmovna nebo, pokud by parlament nezasedal, Stálý výbor, tato opatření do jednoho měsíce schválily, vznikly komplikace. Národní shromáždění nebylo rozpuštěno, takže Stálý výbor fungovat nemohl, a hrozilo nebezpečí, že ke dni 12. ledna pozbudou tato omezení platnosti. Proto vláda dne 10. ledna 1939 provedla v zákoně č. 300 Sb. změnu, a "nebezpečné" ustanovení nařízením č. 1 Sb. I., prostě zrušila.⁷⁵

Svobody tisku se dotýkalo též zastavení řady periodik. Dne 13. prosince 1938 dal R. Beran ministru vnitra pokyn, aby zakázal rozšiřování novin a časopisů ze Sovětského svazu. V zápětí byl rozeslán návrh na všeobecný zákaz dovozu a rozšiřování sovětských tiskovin s tím, že prý představovaly protičeskoslovenskou tribunu. Koncem ledna 1939 došlo dále k zastavení Pražských novin a Národního osvobození, které byly označeny jako probenešovské. Podobný osud stihl překvapivě též Bohemii a Prager Press. Počátkem března bylo zastaveno či zakázáno několik časopisů údajně prokomunistického zaměření jako Okno do světa, Včela, Tramp a Roentgen. Naopak byl od února zcela uvolněn dovoz knih vydávaných v Německu po roce 1933.⁷⁶

Omezována byla i svoboda shromažďovací. Teprve dne 6. prosince 1938 vzala vláda na vědomí, že došlo k odvolání zákazu schůzí. Vládním nařízením č. 12/1939 Sb. II. byla ovšem rozšířena možnost postihu za přestupky proti shromažďovacímu právu a působnost zde přešla na policejní orgány. Analogický zásah byl učiněn též ohledně svobody spolčovací, a to vládním nařízením č. 13/1939 Sb. II., o němž byla již řeč.

Zasažena byla rovněž svoboda pobytu. Stalo se tak vládním nařízením č. 14/1939 Sb. II. o domovní evidenci obyvatelstva a některých opatřeních obmezujících jeho pohyb. Ke dni 15. března 1939 musel být ve všech domech zřízen seznam ubytovaných osob. Zvláště se podchycovali ti, kdo se přistěhovali do obce po 1. lednu 1938. U nich mohl okresní úřad určit, aby se zdržovali v určitém místě nebo jim to naopak zakázat.⁷⁷

Jedním z výrazových projevů fašisace bylo tažení proti emigrantům. Jejich pobyt u nás označovali živnostníci za příčinu hospodářského rozvratu i špatných vztahů k Německu a žádali, aby proti nim bylo zasaženo z hlediska "puhu sebezáchovy". Nacionálními ohledy odůvodňoval svoje rezolutně negativní stanovisko k emigrantům Polední list. Všeobecná omezení např. prostřednictvím tzv. cizinecké taxy doporučovali lidovci, kteří chtěli, aby se jich republika zbavila. V podobném duchu vystupovalo Národní sjednocení i agrárníci.⁷⁸ Nikomu z nich nešlo o ochranu zájmů národa, pouze usilovali o likvidaci antifašistických činitelů a zároveň hleděli zastrašit i naši demokratickou frontu.

K realizaci těchto požadavků přistoupila vláda ve chvíli, kdy se nemusela obávat žádné otevřené odmítavé reakce veřejnosti. Dne 27. ledna 1939 schválila osnovu vládního nařízení č. 14 Sb. I., kterou se doplňovaly předpisy o pobytu cizinců. Bylo příznačné, že se všem osobám, jež neměly naše státní občanství, nebyly české, slovenské nebo podkarpatoruské národnosti, a zdržovaly se u nás, aby se vyhnuly nepříznivým důsledkům, které by je postihly v případě návratu domů, přikazovalo, aby opustily území republiky. K tomu jim měla být stanovena lhůta 1-6 měsíců. Do té doby jim mohl zemský úřad uložit omezení pobytu. Jak se v komentáři nezakrytě říkalo, týkal se tento předpis především německých, polských a maďarských emigrantů. Téhož dne bylo přijato i vládní nařízení č. 15 Sb. I. o přezkoumání česko-slovenského státního občanství některých osob, tj. těch, které je nabyly po 1. lednu 1938 udělením, nebo sňatkem, či pokud měly po 1. lednu 1938

bydliště na zabraném území, jakož i u těch, které od nich svoje občanství odvozovali. Z přezkoumávání byli ovšem vyloučeni Češi, Slováci a Podkarpatorusové.

Zmíněné osoby byly povinny, pokud si chtěly naše občanství zachovat, požádat o ně u zemského úřadu, který to mohl potvrdit nebo odepřít bez uvedení důvodu. Nebyla-li žádost podána do 30. dubna 1939, došlo ke ztrátě občanství. Ti, kterým nebylo občanství potvrzeno, se považovali za emigranty a podléhali režimu vládního nařízení č. 14 Sb. I.⁷⁹ Součástí tažení proti emigrantům byly i dohody naší a německé policie z 28. října 1938 a 26. ledna 1939, v nichž se obě strany zavázaly poskytovat si informace o komunistických, anarchistických, emigrantských a jiných "nebezpečných hnutích", vydávat si bez zbytečných průtahů jejich stoupence apod.

S otázkou emigrantů a cizinců úzce souvisel i antisemitismus, který se naše ultrapravicové kruhy snažily rozpoutat. Nebylo to však nijak jednoduché. Na jedné straně bylo naléháno, aby se urychleně řešila tzv. židovská otázka, a to údajně v národním zájmu, ale na druhé straně se vláda obávala zasáhnout, aby neztratila vývozní možnosti hlavně do Anglie, která navíc slibovala půjčku.⁸⁰

Třebaže nechyběly snahy zakázat židům podle nacistického vzoru přístup do politiky, literatury a tisku, aby neporušovali národní čistotu, byla různá opatření činěna spíše mimo oficiální půdu. Jejich postavení se dotkla zmíněná nařízení č. 14 a 15 Sb. I., třebaže oficiálně neměla protižidovské označení. Typickým příkladem byl ovšem postup lékařských a advokátních komor. Například 13. října navrhli zástupci pravicových stran v lékařské komoře, aby bylo radikálně sníženo procento židovských doktorů, a ministerstvo zdravotnictví jim vyšlo vstříc tím, že vydalo pokyn, aby jim nebyla povolována praxe ve vnitrozemí, aby nebyli bráni jako lékaři nemocenských pojišťoven a pod. 22. října podali pak společně s advokáty vládě návrh, aby židé byli jen výjimečně připouštěni k výkonu těchto povolání. Koncem roku 1938 poslala vláda na neurčitou dobu na odpočinek tzv. neárijské profesory a docenty německých vysokých škol; stejné opatření se chystalo i v dalších německých školách. Řešení problému sliboval ve vládním prohlášení R. Beran, jehož slova byla pochopena jako záměr vystěhovat židy.⁸¹

Dne 5. ledna 1939 skutečně proběhla porada zástupců ministerstev zdravotnictví, sociální péče, financí a vnitra a Národní banky, kde se jednalo o realizaci usnesení hospodářských ministrů z předešlého dne, vystěhovat urychleně pět tisíc židovských emigrantů. Bylo konstatováno, že pokud o vystěhování projeví zájem i naši příslušníci židovského původu, bude jim dána tato možnost, ale zároveň se jim odejme občanství. Akce předpokládala, že Anglie poskytne půjčku čtyř milionů Lstg. a emigrantům se zakáže návrat. Porada nedospěla tehdy ke konkrétním výsledkům, protože platná právní úprava takový postup vylučovala, bylo však doporučeno pracovat na její změně.

Dne 27. ledna dostala vláda skutečně od Anglie dar ve výši čtyř milionů Lstg. s určením ve prospěch uprchlíků, kteří chtěli opustit Československo. Tato suma však zdaleka nestačila a jen malé části emigrantů se podařilo odejít i s majetkem. Pro ostatní nebyla téměř žádná naděje.⁸²

Postupující fašisace se projevovala i ve školství, kultuře a osvětě. Došlo k zákazu divadelních her pokrokových autorů, z kin zmizely filmy sovětské a s protifašistickou tematikou, proběhly čistky v knihovnách. Vláda se tu vesměs inspirovala příkladem Německa. Tak tomu bylo i u kárných táborů, zřízených vládním nařízením č. 72 Sb. II. ze dne 2. března 1939.⁸³ Sem měly být zavírány jednak osoby práce se štíticí, jednak

neukáznění příslušníci normálních pracovních útvarů. O tom rozhodovaly okresní úřady, případně úřady policejní a doba pobytu měla být nejméně tři měsíce. Dozor tu vykonávali vojáci, četníci, policisté a podobně. Kárných táborů se mělo využívat k výkonu všeobecně prospěšných prací.

Komentáře tisku i důvodová zpráva je označily za výchovné zařízení, která měla zajišťovat, aby příslušníci normálních táborů nebyli ovlivňováni morálně narušenými individui a výslovně se připomínalo, že nepůjde o koncentrační tábory pro politické provinilce. Skutečnost však byla jiná. Vždyť přece za neukázněnou osobu mohli být označeni hlavně ti příslušníci pracovních útvarů, kteří podněcovali ostatní k boji za zlepšení podmínek. Co bránilo policii, aby označila komunisty, kteří přišli o práci, za živly práce se štítící. Ostatně, bez ohledu na všechna tvrzení, objevily se nedlouho před koncem tzv. II. republiky přímo návrhy na vytvoření koncentračních táborů.

* * *

Režim, která se v Československu v období mezi Mnichovem a 15. březnem 1939 vytvořil, byl v mnoha směrech jen logickým vyústěním trendů, jež prosazovaly pravicové proudy našeho politického života delší dobu, zejména od počátku třicátých let. K jejich uskutečnění došlo nyní v extrémních podmínkách, silně ovlivněných vnějšími vlivy. Vládnoucí garnitura nepochybně předpokládala, že si jimi "vykoupí" přízeň Hitlera, který ocení jejich dobrou vůli a nechá torzo, které z republiky vzniklo, dále vegetovat. Postupně se však v jejich orientaci začaly objevovat i náznaky toho, že se chystají na situaci, kdy Hitler bude republiku přímo okupovat a oni budou chtít působit v těchto poměrech. Ale nešlo samozřejmě jen o to. Tažení proti demokratickým silám bylo již delší čas předtím programovou náplní právě těch politických sil, jež se nyní dostaly k moci. Fašisace byla v tomto směru zákonitým výsledkem politiky buržoazie, která přivedla republiku k okupaci, k nejhorší katastrofě v naší historii.

Poznámky

- 1 Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu, Bratislava 1973, str. 285 a násl.; P. Mates: Vývoj volebního práva v buržoazním Československu, Brno 1981, str. 146 a násl.; Státní ústřední archiv Praha (SÚAP), MV, kartón 357 a 2370, Pracovní útvary.
- 2 Otázka mnichovské dohody byla v naší literatuře již mnohokrát rozebrána. Za mnohé práce připomínám monografie V. Krále Plán Zet (Praha 1970) a Dny, které otřásl Československem (Praha 1975). Jak známo, byla republika donucena i k územním ústupkům ve prospěch Polska a Maďarska.
- 3 M. Weirich: Staré a nové Československo, Praha 1938-1939, str. 324; A. Dobrý: Materiály ke studiu dějin československého hospodářství v letech 1918-1945, Praha 1958, str. 141; V. Král: Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938-1945, I, Praha 1957, str. 105 a násl.
- 4 Již 21. října uložil Hitler vojenským činitelům, aby připravili plán úplné likvidace republiky, přičemž zdůraznil, že musí jít o jakousi pacifikační a nikoli vojenskou akci (Norimberský proces, díl první, Praha 1953, str. 381-382).
- 5 S ohledem na to, že se věnuji pouze situaci v českých zemích, je vynechána otázka autonomie Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny i státoprávní otázky z ní plynoucí.
- 6 Venkov z 5.10. 1938 Republikánská strana o politické a hospodářské situaci; R. Halík: Čeho je třeba nejvíce, Venkov z 11.10. 1938.
- 7 Přítomnost z 5.10. 1938 Stranický klíč zrezivěl a z 19.10. 1938 Vzniknou nové strany; Národní osvobození ze 4.10. 1938 Pro soustředění a jednotu a z 15.10. 1938 První kroky k přestavbě našeho stranictví.
- 8 B. Laštovička: Pevnější než pevnost z betonu, Rudé právo z 11.10. 1938; I. Malá a kol.: Český lid v boji proti fašismu, Praha 1975, str. 225-227; A. Hájková: Strana v odboji, Praha 1975, str. 54-55; Archiv Federálního

- shromáždění (AFS), Stálý výbor 1923-1938, těsnopisecké zprávy, kartón 1973, zápis z 8. schůze dne 11.10. 1938.
- 9 Polední list z 13.10. 1938 "Komunisté se dobrovolně rozejdou"; Archiv ministerstva spravedlnosti (AMS), TNs 1/47 Rudolf Beran a spol.; Komunistický odboj ve světle dokumentů, I, 1938-1939, Praha 1971, str. 23 a násl.; Mnichov. Vzpomínková kronika, Praha 1969, str. 452; Národní listy z 21.10. 1938 Činnost komunistické strany úředně zastavena; F. Peroutka: Nekrolog, Lidové noviny z 23.10. 1938; na Slovensku byla KSČ zakázána již 9.10. 1938.
- 10 V. Král: Politické strany a Mnichov, Praha 1961, str. 172 a násl.; Národní listy z 21.10. 1938 O sblížení socialistických stran; Právo lidu z 27.10. 1938 Pro jednotu pracujícího lidu; Z počátků odboje, str. 29, Praha 1969.
- 11 Program Národní strany práce, Praha 1939, str. 3 a násl.; A. Hampl: Národní strana práce, Právo lidu z 11.12. 1938; Právo lidu z 13.12. 1938 Věříme ve svůj národ. Přiznačné bylo, že vedení NSP zaujalo negativní postoj k přijímání komunistů do svých řad. Zanedlouho došlo k oficiálnímu rozpuštění sociální demokracie (Právo lidu z 18.12. 1938 Na křižovatce; R. Bechyně: Pero mi zůstalo, Praha 1947, str. 51-53).
- 12 V. Lipský: Česká národní strana, Venkov z 25.10. 1938; R. Halík: Práce pro jednotu národa, Venkov z 26.10. 1938.
- 13 Např. J. Soukenka: Konec váhavosti, Národní listy z 23.10. 1938; Národní listy z 2.11. 1938 Soustředění národních sil na postupu.
- 14 Oba tito politikové byli členy tzv. opoziční skupiny poslanců vládních stran, která se nechtěla smířit s kapitulantskou politikou vedení; Lidové noviny z 19.11. 1938 Krize v národním sjednocení; V. Fic: Národní sjednocení v politickém systému Československa 1930-1938, Praha 1983, str. 136; SÚAP X-9 PMV 1936-1940/80-82, 225-1171-1.
- 15 Národní střed z 10.11. 1938 Logický by byl systém dvou stran a z 12.11. 1938 Zemský výbor živnostenské strany pro národní jednotu a hospodářský stavovský systém; Venkov z 12.10. 1938 Dohoda republikánské a živnostenské strany.
- 16 J. Scheinost: Tři osy obnovy a jednoty národa, Lidové listy z 23. 10. 1938; Lidové listy z 25.10. 1938 Zjednodušit, ale neslepovat a z 27.10. 1938 Co je shnilé likvidujeme, co je zdravé zůstane.
- 17 B. Stašek: Proč dvě nebo tři a nikoli jedna?, Lidové listy z 8.11. 1938; Politika soudobého českého katolicismu na Moravě 1918-1938, Praha 1968; Lidové listy z 18.11. 1938 Hodina velkého rozhodnutí a z 20.11. 1938 Také moravští lidovci do Národní jednoty; SÚAP PMV X-P 1936-1940/80-82, 225-1171-1; Státní oblastní archiv Brno (SOAB), B 40 Zemský úřad Brno, presidiální registratura, kartón 269 čj. 19925/38.
- 18 České Slovo z 3.11. 1938 Jak zjednodušit stranické poměry, z 5.11. 1938 Pro systém tří stran, z 9.11. 1938 Hnutí národní obrody a z 10.11. 1938 Budujeme druhou republiku.
- 19 V.J. Klofáč: Příkazy vyššího vlastenectví, České Slovo z 20.11. 1938; V. Král, cit. práce, str. 201-206; SÚAP PMV X-P 1936-1940/80-82, 225-1171-1; k tomuto rozhodnutí vedly uvedené politiky důvody osobní a politické.
- 20 J. Stříbrný: Buduje se velké všenárodní hnutí, Polední list z 23.10. 1938; SÚAP PMV X-P 1936-1940/80-82, 225-1171-1; AMS TNs 18/46 Jiří Stříbrný.
- 21 SÚAP PMV X/L/12/6, NOF letáky, Národní listy z 22.11. 1938 Lidová strana do Národní jednoty; SÚAP PMV X/P/22/75; Venkov z 24.11. 1938 Strana Národní jednoty.
- 22 Utváření SNJ bylo komplikovaným procesem, provázeným množstvím porad koaličních stran a složitým vyjednáváním. Jeho podrobné vylíčení by se do rámce této práce nevešlo. Jen na okraj je třeba zmínit, že ještě více napravo stála Mladá Národní jednota, která vznikla sloučením organizací mládeže uvedených stran. Politický život doby ovlivňovaly mimo to ještě organizace jako Vlajka, ANO a jiné.
- 23 Ustavující sjezd SNJ se nikdy nesešel, ale návrh programu byl vypracován. Jeho obsah, inspirovaný vzory italského a německého fašismu, svědčil o tom, jaké byly představy o dalším vývoji u nás.
- 24 Venkov z 9.12. 1938 Ústřední přípravný výbor strany Národní jednoty se ustavil; L. Patočka: Politika a hospodářství, Moderní stát 12/38, str. 278.
- 25 Dokumenty k historii mnichovského diktátu 1937-1939, Praha 1979, str. 394; Mnichov v dokumentech II, Praha 1958, str. 375; SÚAP PMV 1939-1940 X/N/9/8.
- 26 Dobová teorie předmnichovské republiky si vypomáhala spolkovým zákonem č. 134 ř. z. z roku 1867, který ovšem nedefinoval pojem politické strany. Vymezil ho sice zákon č. 201/1933 Sb. o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran, ale jeho platnost skončila k 1.1. 1938, takže v dané chvíli opět žádná úprava nebyla.
- 27 Národní listy z 5.11. 1938 Pro zákon o rozpouštění politických stran; Polední list z 9.12. 1938 Rozpouštění politických stran; Polední list z 9.12. 1938 Rozpuštění komunistické strany je zájmem národním i státním; Národní střed z 26.11. 1938 Před rozpouštěním komunistické strany; Dejiny štátu a práva..., str. 440-441.
- 28 J. Pošváb: Trestní činy podle vl. nař. č. 355/1938 o politických stranách, Všechno 1/39, str. 5-6.

- 29 Např. J. Soukenka: Na vnitřní frontě, Národní listy z 29.12. 1938 a Venkov z 25.12. 1938 Nová úprava poměrů politických stran; SÚAP MV 1936 -1940, sign. 7/1/3, kartón 4932 a NSS-P, varia 1918-1948, kartón 82; Právo lidu z 29.12. 1938 Rozpuštění komunistické strany a pražská radnice.
- 30 SÚAP PMR-S 1918-1942, 245-249/1-4, kartón 136 a MV 1936-1940, sign. 7/1/3, kartón 4932.
- 31 Od 1.1. 1939 v souvislosti s autonomií začala vycházet Sběrka zákonů jednak pro celou republiku (I.), jednak pro české země (II.).
- 32 J. Nečas: K posledním vládním nařízením, Národní práce z 22.1. 1939; Dr. Patejdl: Některé kritické poznámky k vládnímu nařízení o politických stranách, Národní osvobození z 19.1. 1939 (tento deník byl ostatně za necelý týden nato zastaven).
- 33 Komunistický odboj ve světle dokumentů I. 1938-1939, Praha 1971, str. 41; SOAB B 40 Zemská správa politická. Zemský úřad v Brně 1919-1945, sing. I-K, kartón 445, čj. 2797/39; Venkov z 11.1. 1939 Ostrý postup proti ilegální činnosti; SÚAP PMV 1936-1940, X/JP/24/27.
- 34 J. Martínek: Proč dvě strany, Právo lidu z 20.11. 1938; Národní práce z 9.1. 1939 Dané slovo je svaté; Lidové listy z 1.3. 1939 Jedna nebo dvě strany?; Polední list z 7.1. 1939 Budoucnost strany práce; K. Holý: Proč je jedna politická strana, Blansko 1938, str. 30 a násl.
- 35 SÚAP MV 1936-1940, kartón 4556, sign. 2/74/31; Z počátků odboje, str. 36; V. Jindra: Rudolf Beran, Praha 1946, str. 53; postiženy byly i odborové organizace KSČ. Pro nedostatek místa jsem se nemohl zabývat problematikou odborového hnutí, kde se projevovalo úsilí komunistů po tvorbě jednotné organizace.
- 36 SÚAP MV 1936-40, kartón 4373, sign. 1/38/4; Národní práce z 29.1. 1939 Nová úpravy zákona spolkového a shromažďovacího.
- 37 SÚAP MV A-1312 právo spolčovací, kartón 76.
- 38 S ohledem na tematiku zde není řeč o vytvoření slovenských a zakarpatskokrajinských autonomních orgánů a jejich poměru k ústředním.
- 39 SÚAP MV 1936-40, sign. 1/13/7/4, kartón 4369; AFS, Stálý výbor 1920-1938, zápisy, kartón 1974.
- 40 Podrobnosti k této otázce viz P. Mates: cit. práce str. 81.
- 41 V. Král: Politické strany a Mnichov, str. 199.
- 42 Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny N.S.R.Č., IV. volební období, zápis ze 151. schůze dne 17.11. 1938; Slovák z 18.11. 1938 Společný slovenský klub zamietol návrh na plnú moc prezidentovi a ústrednej vláde a z 20.11. 1938 Slovensko neprijalo zmocňovací zákon; Lidové noviny z 19.11. 1938 Zmocnění vládě odloženo.
- 43 Národní osvobození z 25.11. 1938 Jednání o zmocňovacím zákonu; Slovák z 26.11. 1938 Odborník bude předsedou vlády a ze 7.12. 1938 Štátny rozpočet a splňomocňovací zákon na programe; Lidové noviny z 15.12. 1938 Dohoda o propuštění Čechů ze Slovenska.
- 44 AFS Poslanecká sněmovna IV, zápis ze 63. schůze výboru ústavně právního dne 13.12. 1938; Tisky poslanecké sněmovny N.S.R.Č. IV. volební období tisk č. 1431 ze 16.11. 1938 a č. 1437 z 12.12. 1938 a č. 1438 z 13.12. 1938.
- 45 Těsnopisecké zprávy ..., zápis ze 156. a 157. schůze dne 13.-14.12. 1938.
- 46 Tisky poslanecké sněmovny ..., tisk č. 1442 z 15.12. 1938; Těsnopisecké zprávy ..., zápis ze 158. schůze dne 15.12. 1938; výbor nebyl ovšem nikdy pro neshody s NSP a ľudáky ustaven.
- 47 Tisky poslanecké sněmovny..., tisky č. 1448 a 1449 z 15.12. 1938; Těsnopisecké zprávy..., zápis ze 159. schůze dne 16.12. 1938; Dějiny státu a práva..., str. 445-446.
- 48 Už 26.12. 1938 vydalo ministerstvo vnitra přísně důvěrný pokyn, v němž sdělilo, že se očekává rozpuštění KSČ v nejbližší době a vyzvalo zemské úřady, aby připravily všechna opatření nutná k tomu, aby strana a její složky nemohly vyvíjet činnost (SÚAP PMR-S 1918-1942, 245-249/1-4, kartón 136); SÚAP NSS-P, varia 1918-1948, kartón 82; MV 1936-1940 sign. 7/1/3, kartón 4932; mandáty nyní pozbylo 25 poslanců a 14 senátorů (5 poslanců a 2 senátoři jich byli zbaveni již dříve); mimo to byla např. výměrem ministerstva vnitra z 8.3. 1939 vyslovena ztráta funkce náhradníka volebního soudu Th. Bartoška.
- 49 Stranou pozornosti nechávám její pozdější doplnění členy autonomních vlád.
- 50 SÚAP MV 1936-1940, kartón 4376, sign. 1/15/4; J. Hrabánek: Před volbou prezidenta, Národní osvobození z 19.10. 1938.
- 51 Např. Česlé slovo z 13.11. 1938 Nový duch; Mnichov v dokumentech II. Praha 1958, str. 348-350; K. Sidor: Slovenská politika na půdě pražského snemu (1918-1938), Bratislava 1943, str. 269-270; L. Suško: Politický vývoj na Slovensku v posledných rokov buržoazného Československa, Historický časopis 4/79, str. 582.
- 52 Z. Neubauer: Dnešní ústava Česko-Slovenské republiky, Všechno 2/39, str. 36-37; K. Laštovka: Několik poznámek k ústavnímu zákonu č. 299/1938 Sb. o autonomii Slovenské krajiny; Právny obzor 19-20/1938, str. 495 a násl.
- 53 SÚAP MV 1941-1945, kartón 6569, sign. 9/21/4; Lidové noviny z 30.12. 1938 Po rozpuštění komunistické strany; SÚAP MV 1936-1940, kartón 4934, sign. 7/23/2/7; tamtéž, kartón 4936, čj. 7/23/3/4; tamtéž sign. 7/11/6/2, kartón 2975.

- 54 Národní práce z 12.1. 1939 České radnice bez komunistů a z 2.1. 1939 Likvidací stran se neztrácejí mandáty v obecních zastupitelstvech.
- 55 Národní práce z 25.1. 1939 Správní komise v Praze!; Lidové noviny z 3.2. 1939 Hampl o nutnosti podporovat vládu a z 25.2. 1939 Pražské zastupitelstvo rozpuštěno; Národní listy z 8.2. 1939 Před rozpuštěním ústředního zastupitelstva hl. m. Prahy.
- 56 SÚAP MV 1941-1945, karton 6569, sign. 9/21/3; Národní listy ze 16.12. 1938 Zemská zastupitelstva před rozpuštěním; Národní práce z 24.1. 1939 O nové zemské zprávě.
- 57 SÚAP MV, karton 1794, B 2000, obvod. notáři a vlád. tajemníci; Polední listy z 8.10. 1938 Žádáme ochranu před invasí cizího živlu; Venkov ze 14.10. 1938 Bude se uvažovat o funkci obecních tajemníků? a ze 7.2. 1938 O obecních tajemnících rozhodnuto.
- 58 Podrobnosti srov. V. Urbánek, J. Fusek: Obecní (obvodoví) tajemníci, Praha 1939, str. 13 a násl.
- 59 Národní listy z 13.10. 1938 Dočasná uzávěry živností a jiných výdělečných podniků; Právo lidu z 11.10. 1938 Zákaz prodeje nemovitostí; Venkov z 15.10. 1938 Ani vláda ani občanstvo nebude trpět spekulantů a sabotérů.
- 60 Lidové noviny ze 16.10. 1938 Hospodářská opatření vlády.
- 61 Hospodářský rozhled z 10.11. 1938 Rámcový zákon o syndikátech a z 19.1. 1939 Pletené zboží na cestě do syndikátu; Národní osvobození ze 7.12. 1938 Před úpravou mléčného syndikátu.
- 62 Viz např. České slovo z 13.10. 1938 Příliv židů by vyvolal antisemitské hnutí; Lidové listy z 13.10. 1938 Budeme pány ve svém domě; Polední list z 8.10. 1938 Žádáme ochranu před invasí cizího živlu.
- 63 Viz např. Národní listy z 18.10. 1938 Generační příkaz: řešení otázky manželských dvojic; České Slovo z 23.10. 1938 Vdané ženy a dvojí příjem; Polední list z 25.10. 1938 Propustte vdané ženy a ty, které se samy nežijí.
- 64 Vlád. nař. č. 308 Sb. bylo doplněno vlád. nař. č. 35 a 65 Sb. I., mimo to vyšly ještě 11.1. 1939 vládní směrnice, kterými byly objasněny některé důležité pojmy.
- 65 České Slovo z 25.1. 1939 3000 vdaných učitelek odchází; Lidové noviny z 25.1. 1939 Tisíce učitelek odchází; Polední list z 26.1. 1939 Ze 60 vdaných žen pouze 2 ochotny odejít.
- 66 K provedení tohoto předpisu bylo vydáno vlád. nař. č. 246/1938 Sb., upravující sociální pojištění osob zařazených do pracovních útvarů a mimo to vydala vláda směrnice o zřizování a vnitřní organizaci těchto útvarů (SÚAP MV 1936-1940, kartón 5379, sign. 10/1/36).
- 67 Právo lidu z 13.10. 1939 Hlavní úkoly pracovních táborů; České Slovo z 12.10. 1938 Plán nové výstavby státu; Národní listy z 13.10. 1938 Dobrý začátek; Venkov z 13.10. 1938 Konec podpor v nezaměstnanosti.
- 68 Národní střed z 25.10. 1938 Pracovní tábory dosud plně neobsazeny; SÚAP MV 1936-1940 kartón 5379, sign. 10/1/36; PMV 1936-1940 X/B/29/6, pracovní tábory.
- 69 Komunistický odboj ve světle dokumentů I, str. 50; V. Král: Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938-1945, III, Praha 1959, str. 69.
- 70 Lidové noviny z 19.2. 1939 Nová úprava podpory v nezaměstnanosti; Právo lidu z 23.12. 1938 Nová úprava podpor v nezaměstnanosti.
- 71 Viz např. E. Synek: Nikoli bez plánu, Přítomnost z 19.10. 1938; SÚAP MV, kartón 1577, B 1217 Státní hospodářská rada; vlád. nař. č. 8/1939 Sb. I. byl počet místopředsedů rozšířen ze 3 na 4.
- 72 Hospodářský rozhled z 30.12. 1938 Hospodářství radí politice; B. Vodička: Státní hospodářská rada, Národní střed ze 4.1. 1939.
- 73 SÚAP MV kartón 76, A 1312 spolky-hospodářský a výdělková společenstva; Polední list z 29.1. 1939 Včela má nucenou správu; Národní listy z 31.1. 1939 Správní komise v dalším družstvu.
- 74 J. Hrabánek: Národní osvobození z 10.12. 1938, Státní dozor nad tiskem; K. Kut: Zdravý život, Polední list z 28.12. 1938.
- 75 SÚAP MV 1936-1940, sign. 1/12/7, kartón 4364.
- 76 Naše doby 2/1939, Rozhledy, str. 228; SÚAP MV 1936-1940, kartón 4478, sign. 2/50/57 a sign. 2/50/74.
- 77 Národní práce z 2.2. 1939 Volnost stěhování bude omezena; České Slovo z 2.2. 1939 Zavádíme domovní seznamy; již nařízením zemského prezidenta v Praze a v Brně č. 220 Sb. a 243 Sb z října 1938 byl vázán pohyb uprchlíků z pohraničí na souhlas příslušných orgánů.
- 78 Národní střed z 11.10. 1938 Zabraňte řádění emigrace; Polední list z 13.10. 1938 Nemůžeme nadále zůstat asylem cizinců.
- 79 Podobný cíl mělo ostatně již zmíněným nař. č. 244/1938 Sb. o úpravě zaměstnávání osob z území obsazených cizí mocí ve znění novely č. 282/1938 Sb.; SÚAP MV 1936-1940, 1/36/1, kartón 4373; K. Verner: Přezkoušení česko-slovenského státního občanství, Praha 1939, str. 10 a násl.
- 80 Polední list z 15.10. 1938 Musíme se co nejdříve zbavit cizinců, aby naši lidé měli co jíst; V. Král: Otázky ...I, str. 63-64.
- 81 Polední list z 15.11. 1938 Jak bude u nás řešena otázka židů?; Lidové listy z 25.10. 1938 Lékařstvo občanských stran na obranu svých práv; Právo lidu z 25.12. 1938 Řada vládních nařízení.

- 82 V. Král: Otázky ...I, str. 64-66; tento dar byl součástí tzv. finanční pomoci, kterou poskytla po Mnichovu Anglie a Francie Československu. To původně žádalo 30 mil. lstg. dostalo však pouze 8 mil. na rekonstrukci a 4 mil. k řešení otázek emigrantů (SÚAP MV A 2411, Státní dluh).
- 83 SÚAP MV A 2375 Kárné tábory; Lidové noviny ze 16.2. 1939 Kárné pracovní tábory; Národní listy ze 16.2. 1939 Budou zřízeny kárné tábory; Právo lidu z 25.2. 1939 Koncentrační tábory.

Die Faschisierungsäusserungen in den böhmischen Ländern in der sog. Zweiten Republik

Pavel Mates

Zusammenfassung

Bei der Klarstellung des Charakters des Regimes der sog. Zweiten Republik muss man auf jene Trends zurückkommen, die sich in der Tschechoslowakei bereits am Beginn der dreissiger Jahre abzuzeichnen begannen, als die herrschenden politischen Kreise versuchten ihre Macht durch ein die bürgerlich-demokratischen Rechte und Freiheiten einschränkendes System von Massnahmen zu festigen. Dafür, dass es ihnen nicht gelang, bei uns ein faschistisches Regime durchzusetzen, gibt es zahlreiche Gründe. Besonders zu erwähnen wäre die Existenz einer demokratischen öffentlichen Meinung, der starken kommunistischen Partei als Verteidigerin der demokratischen Rechte, aber auch eine einflussreiche Gruppe bürgerlicher Reformisten, die sich auf das parlamentarische System stützte und den Faschismus ablehnte.

Nach dem Münchener Diktat brach die bestehende machtpolitisch-ökonomische Struktur völlig zusammen. Diese Destruktion war die Folge nicht nur interner Prozesse, sondern auch äusserer Einflüsse, in erster Linie des Druckes seitens Nazideutschlands, das in seiner Nachbarschaft die Existenz eines bürgerlich-demokratischen Staates nicht dulden wollte.

Die Veränderungen, die im Zeitraum vom Oktober 1938 bis zur Märzmitte 1939 eintraten, lassen sich in einige Etappen einteilen.

Vor allem wurde das System der politischen Parteien völlig liquidiert und durch ein neues ersetzt. Neben der Partei der nationalen Einheit, in der sich praktisch alle bürgerlichen Parteien und ein Teil der Volkssozialisten zusammenschlossen, wurde noch die Nationale Partei der Arbeit bewilligt, deren Grundlage die Sozialdemokratie bildete. Verboten wurden die KPTsch und alle ihre Gliederungen, merklich wurde die Zahl aller Vereine eingeschränkt und ihre Tätigkeit einer strikten Reglementierung unterzogen.

Im Bereich der staatlichen Organe kam es zu ausgeprägten Verschiebungen zugunsten der Exekutivgewalt. Diese Trends fanden ihren augenfälligen Ausdruck in der Annahme eines Ermächtigungsgesetzes, das die faktische Liquidation des Parlamentarismus anzeigte. Dabei wurde auch die lokale Administration nicht ausser acht gelassen, wo es zur faktischen Aufhebung des Selbstverwaltungselementes kam.

Was die wirtschaftliche und soziale Sphäre anlangt, war bezeichnend, dass die hier getroffenen Massnahmen durchweg die Form von Verboten und Beschränkungen hatten. Die Regierung suchte diese mit dem angeblichen Streben zu erklären, die Situation im Griff zu behalten, in die die Republik geschlittert war, die Wirklichkeit war aber anders. Die nunmehr mit der herrschenden politischen Garnitur verfilzten Unternehmerkreise erlangten die Chance zur Festigung ihrer Positionen. Zugleich kam es zu einer merklichen Einschränkung der sozialen Rechte der Werktätigen, wobei einzelne Massnahmen in ihren Konsequenzen auch deutlichen Faschisierungscharakter hatten. Zu diesem Zweck wurden auch noch die in der Zeit vor dem Münchener Diktat

erlassenen Normen angewandt, die allerdings unter den bestehenden Verhältnissen eine neue Qualität annahmen.

Zu den Faschisierungstrends gehörte auch die Einschränkung der bürgerlichen Grundrechte und -freiheiten (Aufenthalte-, Presse- und Vereinsrecht). Die Regierung verkündete dabei das Schlagwort von der sog. autoritativen Demokratie; es sollte die Täuschung der Bevölkerung, das Aufkommen der Vorstellung herbeiführen, es entstehe hier so etwas wie eine bessere, stärkere Variante der Demokratie.

Ziel aller angeführten Eingriffe war einerseits das Streben der herrschenden Kräfte nach Festigung ihrer machtpolitischen und ökonomischen Positionen, andererseits der Glaube, Hitler werde ihren guten Willen "würdigen" und den von der Republik übriggebliebenen Torso vegetieren lassen. Einige der damaligen Führer suchten aber zugleich auch den Boden für eine Situation vorzubereiten, wo der ganze Staat okkupiert würde und sie unter der direkten Herrschaft Deutschlands wirken müssten. Diese Politik führte schliesslich die Republik und ihre Völker bis an den Rand der grössten Katastrophe.